



Het door jonkheer Marinus de Jonge van Zwijnsbergen (1852-1916) bewaarde menu van de jaarlijkse maaltijd van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap van 30 oktober 1882 (BHIC, D/JvZ, inv.nr. 196)

Klaasje Douma

‘Schep immer nieuwe vreugd, vriendschap gezelligheid’.

Over Brabantse adel, ‘herengezelschappen’ en regionale identiteit

In het negentiende-eeuwse Noord-Brabant waren mannelijke leden van families die tot de elite behoorden vaak lid van de zogenoemde ‘herengezelschappen’. Dat gold bijvoorbeeld voor leden van de adellijke families De la Court en De Jonge van Zwijnsbergen. In de archieven van deze families vinden we de neerslag van dat lidmaatschap. Jonkheer Paulus de la Court (1760-1848) bewaarde een gedicht ter gelegenheid van het vijftigjarige bestaan van sociëteit Amicitia, waarbij tevens zijn jubileum als één van de twee oudste leden gevierd werd. Amicitia was er volgens dit gedicht vooral om ‘immer nieuwe vreugd, vriendschap en gezelligheid’ te scheppen.¹ Jonkheer Marinus de Jonge van Zwijnsbergen (1852-1916) bewaarde op zijn beurt het menu van de jaarlijkse maaltijd van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap (ILVB) van 30 oktober 1882.² Met het lidmaatschap van deze ‘herengezelschappen’ betreden we het terrein van een vooral mannelijke vorm van convivium, de omgang met elkaar als leden van sociëteiten en genootschappen.

De herensociëteit van omstreeks 1900 is wel beschouwd als mannelijke tegenhanger van het vrouwelijke thee-uur. De sociëteit bood mannen de gelegenheid met elkaar te verkeren in een informele mannen-onder-elkaar-sfeer die veel van hen waarschijnlijk deed denken aan de omgang in studentensociëteiten. Ze konden er bijvoorbeeld een buitenlandse krant lezen, een kaartje leggen of samen kegelen of biljarten. Voorts bestond de gelegenheid er een glas port te drinken of een maaltijd te nuttigen. In sommige sociëteiten vond een aantal keren per jaar een bijzondere activiteit plaats, zoals een feestmaal, bal of concert, waarbij ook de dames welkom waren.³ Om zicht te krijgen op de verhoudingen en omgang binnen plaatselijke en regionale elites is het ‘herengezelschap’ een belangrijke bron van onderzoek. Zoals ook uit dit artikel duidelijk wordt, speelden religieuze barrières binnen sociëteiten en genootschappen geen rol. Zowel protestanten als rooms-katholieken waren lid van de belangrijkste ervan.⁴ Dat gegeven staat tegenover de vrijwel strikte confessionele scheiding die bestond tussen de verschillende huwelijksnetwerken van protestantse en rooms-katholieke elitefamilies.⁵ Behalve toegang tot omgang in de betere kringen bood het lidmaatschap van een sociëteit of genootschap ook een zekere status. Men was zich hiervan terdege bewust en dus bewaakten de leden de exclusiviteit van hun vereniging en de plaats ervan op de statusladder door middel van een ballotagesysteem en het in rekening

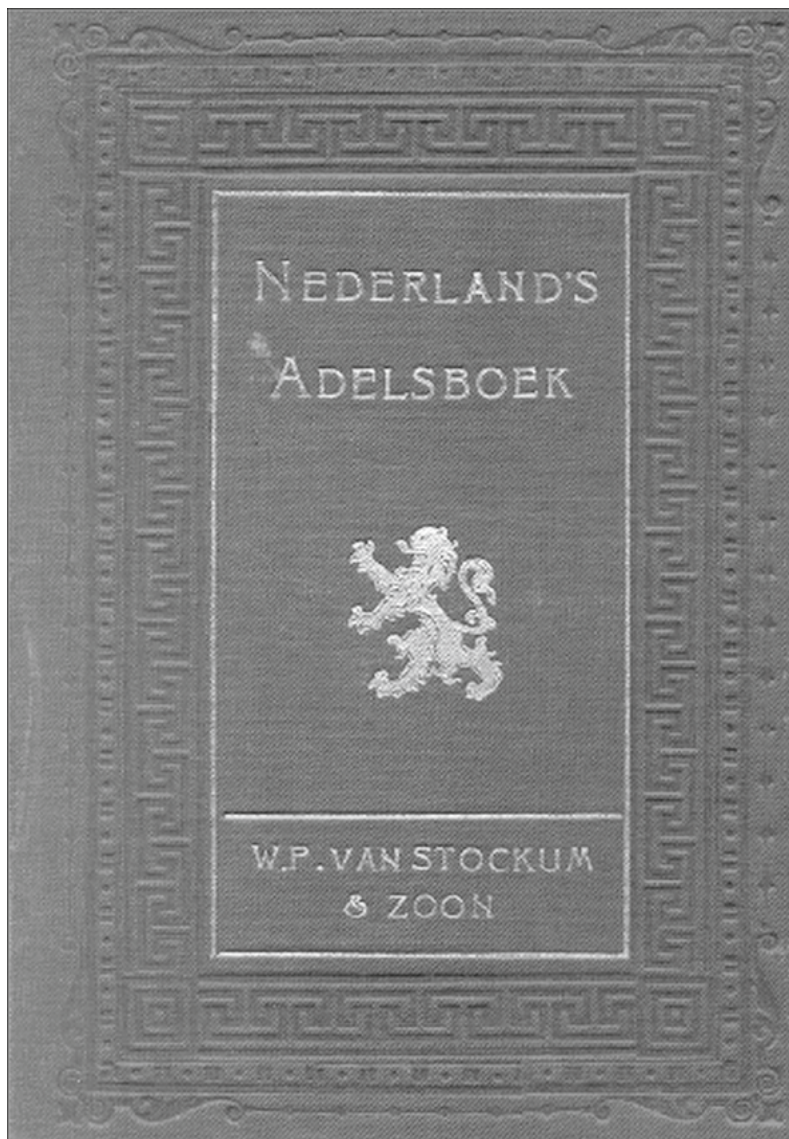
¹ BHIC, *VdMdlC*, inv.nr. 396.

² BHIC, *DJvZ*, inv.nr. 196.

³ Montijn, *Leven op stand*, 135-136; Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk*, 96, 106-107; Luyckx, *Theater in drie eeuwen*, 14.

⁴ Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk*, 97, 107-108.

⁵ Zie voor de huwelijksnetwerken binnen de Brabantse adel Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 178-194.



Omslag van de eerste aflevering van het *Nederland's Adelsboek* (1903)

brengen van een forse entreesom of een hoge contributie.⁶ Tussen de 'herengezelschappen' onderling en de rest van het sociale speelveld werden wel degelijk scheidslijnen getrokken.

Naast de onderlinge omgang en de rol die status speelde, konden ook de doelstellingen van verenigingen en de met het oog daarop ondernomen activiteiten voor leden een belangrijke rol spelen. Door het lidmaatschap van een culturele vereniging als het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen (GKW) en de deelname aan de activiteiten van dit genootschap gaven zij vorm aan hun band met de provincie en presenteerden zij zich als haar culturele vaandeldragers. Het lidmaatschap van een 'herengezelschap' kon naast een bron van sociaal kapitaal ook een bron van cultureel kapitaal zijn.⁷

In dit artikel staat de vraag centraal in hoeverre de Brabantse adel blijf gaf van een eigen identiteit door het lidmaatschap van 'herengezelschappen' in met name de tweede helft van de negentiende eeuw.⁸ Daarbij zijn twee aspecten van belang. Ten eerste de rol die dat lidmaatschap speelde bij de onderlinge omgang binnen en cohesie van het adellijk deel van de provinciale elite. Ten tweede het optreden van adellijke leden van Brabantse culturele genootschappen in het spanningsveld van enerzijds nationale eenwording en anderzijds het manifest worden van regionale identiteiten. In hoeverre lieten ze met dit optreden zien 'Brabanders' te zijn? De vraag naar zijn identiteit is in het geval van de Brabantse adel van na 1813 met name van belang door zijn bijzondere voorgeschiedenis, totstandkoming en verdere vorming. Hoe veranderde een aantal individuen in de loop van een eeuw gedeeltelijk in een onderling verbonden groep met een eigen identiteit?⁹

De adel in Noord-Brabant, 1814-1918

Toen na de landing van Willem I (1772-1843) op het strand van Scheveningen in 1813 de nieuwe staat vorm kreeg, was daarbinnen een rol weggelegd voor de adel. Deze rol werd onder meer zichtbaar in de vorm van provinciale ridderschappen, bevolkt door edelen met een zekere band met de betreffende provincie. Ook Noord-Brabant kreeg dus een ridderschap, waarin tussen 1814 en 1816 achttien leden benoemd werden.¹⁰ De provincie nam door haar verleden een bijzondere plaats in binnen Nederland en de vorming van de koninkrijksadel ging hier dan ook met de nodige moeilijkheden gepaard.¹¹ Toch nam na het bescheiden begin het aantal edelen in Noord-Brabant in de loop van de negentiende eeuw toe totdat de groep in het begin van de twintigste eeuw haar grootste omvang bereikte.¹²

Teneinde te bepalen wie tot deze groep behoorden, ben ik als volgt te werk gegaan.¹³ Ik heb ten eerste iedereen genoteerd die op de ledenlijsten van de ridderschap van Noord-Brabant vermeld staat. Daarnaast heb ik andere bronnen gebruikt zoals de verschillende jaargangen van het *Nederland's Adelsboek*,¹⁴ diverse almanakken uit en voor Noord-Brabant en de 'ledenadministraties' van sociëteiten en genootschappen. Met behulp van het *Nederland's Adelsboek* heb ik de mannelijke familieleden van de ridderschapsleden opgespoord. Ze zijn opgenomen in de onderzoekspopulatie indien ze meerderjarig waren, voorkomen in een van de genoemde bronnen of indien het aannemelijk is dat ze op enig moment in Noord-Brabant gewoond en/of gewerkt hebben. Vervolgens heb ik de almanakken en 'ledenadministraties' doorgenomen of hierin nog andere edelen voorkomen. Ook van deze mannen heb ik de mannelijke familieleden opgezocht en ook hen opgenomen indien zij meerderjarig waren en het aannemelijk is dat ze op enig moment in Noord-Brabant gewoond en/of gewerkt hebben.

6 De Vries, *Electoraat en elite*, 81; Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk*, 107; Luyckx, *Theater in drie eeuwen*, 29; Van Dijk, *De Bossche Optimaten*, 383.

7 Zie voor het gebruik van de begrippen sociaal en cultureel kapitaal in het onderzoek naar elites Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 15-87, met name 82-83.

8 Zie voor het concept identiteit Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 70-73.

9 Douma, *De adel in Noord-Brabant*.

10 Indien de benoemden nog niet van adel waren, betekende hun benoeming tevens hun toetreding tot de adelstand.

11 Zie voor de vorming van de koninkrijksadel in Noord-Brabant Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 109-136.

12 Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 138, grafiek 2.1

13 Zie voor de verantwoording van de gebruikte bronnen Douma, *De adel in Noord-Brabant*, bijlagen, bijlage 1, 11-13 (via www.verloren.nl/downloads).

14 *Nederland's Adelsboek*.

De aldus samengestelde onderzoekspopulatie van 395 personen bestaat dus in de eerste plaats uit leden van de ridderschap.¹⁵ Hen kunnen we beschouwen als de welgestelde en sociale top van de provinciale adel.¹⁶ Deze bestond aanvankelijk voor het grootste deel uit ridderschapsleden, maar in de tweede helft van de negentiende eeuw liep dit aandeel terug van 40 % tot ruim 20 %. De adel in Noord-Brabant werd in de eerste decennia van de negentiende eeuw voornamelijk gevormd door protestanten. Vanaf de jaren zeventig bestond hij in meerderheid uit rooms-katholieken, maar de protestanten maakten in het begin van de twintigste eeuw nog altijd een derde deel uit van de totale populatie.¹⁷

Om te bepalen in hoeverre er sprake was van een 'provinciale' adel, kunnen we kijken naar de woonplaatsen. Beperken we ons tot de tweede helft van de negentiende eeuw, dan blijkt dat in deze periode gemiddeld zo'n 15 % van de woonplaatsen buiten Noord-Brabant lag. Van degenen met een woonplaats in Noord-Brabant, woonde tussen 50 % en 60 % in 's-Hertogenbosch en omgeving. Het aandeel inwoners van het oosten van de provincie liep terug van iets meer dan een kwart tot iets minder dan een zesde en van het westen op van iets minder dan een kwart tot iets minder dan een derde. De leden van de ridderschap waren in nog grotere mate woonachtig in de provinciehoofdstad en omgeving, want in de laatste decennia van de negentiende eeuw geldt dat voor ongeveer driekwart.

Dat een relatief groot aandeel Brabantse edelen buiten de provincie woonde, betekent niet dat we niet kunnen spreken van een Brabantse adel. Het gaat vaak om telgen van Brabantse adellijke families die juist blijken te zijn gekomen van hun band met Noord-Brabant door het lidmaatschap van bijvoorbeeld de ILVB en het GKW. Louis ridder de van der Schueren (1841-1921) woonde bijvoorbeeld aan het einde van de negentiende eeuw in Zevenaar en werd daar later burgemeester, maar was in die tijd lid van de ILVB en de ridderschap. Jonkheer Nicolaas Johan Martini van Geffen (1820-1888) vertrok omstreeks 1870 uit Noord-Brabant, maar bleef tot aan zijn dood lid van het GKW. De spreiding van de woonplaatsen over de provincie laat zien dat er bij de door mij samengestelde onderzoeksgroep sprake is van een provinciale adel. Wel woonde meer dan de helft ervan in 's-Hertogenbosch en omgeving en van de top zelfs ongeveer driekwart. Hoewel in dit artikel de nadruk ligt op verenigingen uit 's-Hertogenbosch, mogen we daarom wel degelijk spreken van bevindingen ten aanzien van de provinciale adel.

De Bossche sociëteiten

In Noord-Brabant werden vanaf de achttiende eeuw verschillende sociëteiten opgericht in onder meer 's-Hertogenbosch, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Tilburg en Helmond.¹⁸ De sociëteiten in 's-Hertogenbosch waren vooral bedoeld voor de Bosschenaren, maar werden ook bezocht door aanzienlijken uit de provincie. Vooral in de eerste helft van de negentiende eeuw vond daar de assimilatie plaats tussen de 'oude' protestantse elite en de *homines novi* uit rooms-katholieke kring.¹⁹ In een aantal van deze sociëteiten speelde de adel een meer of minder belangrijke rol.²⁰

Sociëteit Amicitia was een vereniging met vooral leden uit de rooms-katholieke hogere burgerij van 's-Hertogenbosch en telde maar een paar edelen onder haar leden, onder meer telgen uit de rooms-katholieke Bossche families De la Court, Van Rijckevorsel van Kessel en Van der Does de Willebois. De activiteiten bij Amicitia beperkten zich tot de 'gewone' sociëteitsactiviteiten en sociëteitsdiners ter gelegenheid van jubilea van de sociëteit zelf of van haar leden.



Markt in 's-Hertogenbosch, 1920. Het gebouw met de arend op het dak is sociëteit De Zwarte Arend (Stadsarchief 's-Hertogenbosch)

Onder de oprichters van sociëteit De Zwarte Arend bevonden zich verschillende edelen of mannen die in de daaropvolgende jaren zouden worden opgenomen in de adelstand uit onder meer de protestantse families Bowier en Martini en de rooms-katholieke familie Van Rijckevorsel. Van De Zwarte Arend waren zowel leden uit de oude protestantse elite lid als rooms-katholieke nieuwkomers. Dezen waren vooral afkomstig uit het Bossche patriciaat en behoorden voor een belangrijk deel tot de kringen die zich op provinciaal en nationaal niveau bewogen. Men hield dan ook duidelijk afstand tot het meer burgerlijke Amicitia.

In 1828 vond met het nodige rumoer de oprichting plaats van Sociëteit Casino, de meest elitaire sociëteit met de grootste uitstraling. Tot de oprichters behoorden jonkheer Josephus de la Court (1800-1842) en Eduard van Meeuwen (1802-1873), die in 1834 werd verheven. In de sociëteit stond enerzijds het bieden van gelegenheid tot informele omgang onder de elite centraal, anderzijds wilde men het culturele leven tot bloei brengen door middel van muziekavonden, concerten en toneelvoorstellingen. Daarom nam een aantal leden, onder wie de katholiek Jan baron van Hugenpoth (1811-1889) en de protestant jonkheer Marinus de Jonge van Zwijnsbergen (1790-1864), het initiatief tot de bouw van een schouwburgzaal, die in 1853 ingewijd werd met een concert. Casino onderscheidde zich van andere sociëteiten doordat ze al in een vroeg stadium damesleden kende. Behalve van deze in vergelijking met andere sociëteiten geëmancipeerde opstelling gaf Casino ook telkens blijk van haar elitaire karakter. De notabelen van de stad en uit de provincie genoten in hun afgesloten tuin van muziekvoorstellingen en in de schouwburgzaal kwam een aparte foyer voor de burgerij, terwijl de sociëteitsleden de zaal betraden vanuit hun eigen vertrekken. De viering

15 De totale onderzoekspopulatie staat vermeld in Douma, *De adel in Noord-Brabant*, bijlagen, bijlage 1, tabel 1.1 tot en met tabel 1.3 (via www.verloren.nl/downloads).

16 Zie voor de ridderschap van Noord-Brabant Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 400-467.

17 De beschrijving van de adel in Noord-Brabant in deze en de volgende alinea is gebaseerd op de paragraaf 'Het profiel van de adel in Noord-Brabant' in Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 136-175.

18 Van de Sande, 'Vrijmetselaarsloges'; *Reglement De Harmonie*; Spoorenberg, 'De Eindhovenese sociëteit'; Meijs, *150 jaar Philharmonie*.

19 Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk*, 107; Van Miert, "'Van alle Staats- en openbare zorgen ontheven'", 60-61.

20 Zie voor deze sociëteiten Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 228-232.



's-Hertogenbosch, Papenhulst 1910. Bij de brug over de Binnendieze lag het gebouw van de voornaamste sociëteit van 's-Hertogenbosch, Sociëteit Casino (Stadsarchief 's-Hertogenbosch)

van het carnaval was een belangrijke activiteit voor Casino, ook financieel, waarbij de ontvangst van de hoogwaardigheidsbekleders plaatsvond in de sociëteit. Dit 'champagne-carnaval' was onbereikbaar voor de 'gewone' burgers.

In 1867 vond de oprichting plaats van de Katholieke Kring, die tot doel had het vriendschappelijk verkeer tussen de leden te bevorderen, maar vooral stond voor het behoud van de katholieke beginselen. De Kring telde weinig edelen onder haar leden. Alleen de katholieke voormannen jonkheer Jos. de la Court (1840-1907) en Louis ridder de van der Schueren waren lid, overigens naast hun lidmaatschap van andere sociëteiten en genootschappen. Deze vereniging van voornamelijk uit de burgerij afkomstige rooms-katholieken voor wie zelfs het katholieke Amicitia te liberaal was, stond duidelijk tegenover De Zwarte Arend en Sociëteit Casino met hun leden afkomstig uit een liberaal patriciërsmilieu. De laatste sociëteiten telden overigens ook wel ultramontanen onder hun leden die de overstap naar de Katholieke Kring niet maakten. Blijkbaar woog voor hen de omgang met standgenoten zwaarder dan de omgang met geloofsgenoten uit de burgerij en de middenstand.

De Brabantse adel in de Bossche sociëteiten²¹

In deze paragraaf zien we welke rol de Bossche sociëteiten speelden in het leven van de Brabantse adel en welke positie deze adel innam binnen de Bossche sociëteiten. Dat doen we door achtereenvolgens te kijken naar de populariteit van de verschillende sociëteiten onder de adel, de adellijke bestuurders in de sociëteiten en de adellijke betrokkenheid bij de sociëteiten, zoals deze blijkt uit het bijwonen van vergaderingen.

Van Amicitia zijn tussen 1814 en 1918 maar vijf edelen lid geweest, allen voorname Bosschenaren. Het betreft jonkheer Paulus de la Court, jonkheer Petrus van der Does de Willebois (1843-1937), jonkheer Hubert van Rijckevorsel van Kessel (1821-1891), Ferdinand baron van Rijckevorsel van Kessel (1815-1879) en jonkheer Jos. de la Court. De laatste vier waren tevens lid van De Zwarte Arend en de laatste twee waren in dezelfde periode ook lid van Sociëteit Casino.

Zoals uit de cijfers in tabel 1 blijkt, waren deze beide sociëteiten vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw populair onder de Brabantse adel, waarbij De Zwarte Arend dankzij het grote aantal katholieke leden populairder was dan Sociëteit Casino. Het aandeel adellijke leden bij De Zwarte Arend schommelde in deze periode tussen de 15 % en 20 %. Van Sociëteit Casino beschik ik alleen over het totale ledenbestand uit 1890 en toen was zo'n 12 % van de leden van adel.²²

Tabel 1 Overzicht van het aandeel edelen dat lid en bestuurslid was van de sociëteiten De Zwarte Arend en Sociëteit Casino, in de periode 1814-1918

Periode	Tot. gem.	Sociëteit Casino			De Zwarte Arend		
		Lid	Best.	%	Lid	Best.	%
1814-1819	23						
1820-1829	36	0,9		3	0,3		1
1830-1839	59	6,0	1,6	10			
1840-1849	72	6,3	2,6	9	8,4		12
1850-1859	72	7,3	2,6	10	21,8		30
1860-1869	81	13,0	3,0	16	30,6		38
1870-1879	86	16,1	1,7	19	33,8	0,9	39
1880-1889	90	16,7	2,2	19	28,8	0,4	32
1890-1899	93	6,5	0,6	7	26,1		28
1900-1909	94	1,1	0,1	1	21,5		23
1910-1918	91	2,1	0,3	2	25,7	0,1	28
Totaal	395	83	19	21	124	10	31

Toelichting: De bestuursleden van Sociëteit Casino vervulden de volgende bestuursfuncties: voorzitter, secretaris en lid. Tevens heb ik hiertoe gerekend de commissarissen en de leden van de commissie schouwburg. Tot de bestuursleden van De Zwarte Arend heb ik zowel de bestuursleden als de commissarissen gerekend.

Legenda: Tot. gem.: gemiddeld aantal leden dat gedurende de periode deel uitmaakte van de onderzoekspopulatie; Lid: leden van de betreffende sociëteit; Best.: bestuursleden van de betreffende sociëteit; %: aandeel van de leden van de betreffende sociëteit in het gemiddeld aantal populatielieden in de betreffende periode.

De getallen in de kolommen Lid en Best. betreffen het gemiddeld aantal leden respectievelijk bestuursleden in de betreffende periode. De regel Totaal geeft het totaal aantal leden aan gedurende de periode 1820-1918.

Bron: Casino: SAH, ASC, Notulen; inv.nrs. 6-7; inv.nr. 52; *Naamlijst leden Casino* (1890); De Zwarte Arend: SAH, AsZA, inv.nrs. 1-2; inv.nr. 7; inv.nr. 12; inv.nrs. 24-102.

De Zwarte Arend kende een adellijk ledenbestand van gemengd religieuze samenstelling. Tot in de twintigste eeuw vinden we protestanten onder haar adellijke leden. Die adellijke leden verkeerden niet alleen met andere edelen, maar vaak ook met verwanten. Het hoge aandeel bloedverwanten onder de leden werd mede veroorzaakt door het gelijktijdige lidmaatschap van vaders en zonen. In eerste instantie gaat het daarbij om mannen uit

²¹ Deze paragraaf is gebaseerd op Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 232-236 en Douma, *De adel in Noord-Brabant*, bijlagen, bijlage 9 (via www.verloren.nl/downloads).

²² Douma, *De adel in Noord-Brabant*, bijlagen, bijlage 1, tabel 1.5 en tabel 1.6 (via www.verloren.nl/downloads).

de protestantse families Martini, Van Beresteijn en De Jonge van Zwijsbergen, daarna om de rooms-katholieke families De van der Schueren, Van Meeuwen, De Kuijper, Van Rijckevorsel van Kessel, Verheyen, Van Sasse van Ysselt en Van der Does de Willebois. In het ledenbestand van De Zwarte Arend komen we echte Bossche families tegen zoals Van Meeuwen, Van Rijckevorsel van Kessel en Van der Does de Willebois, maar ook families uit de nabije omgeving van de hoofdstad en de regio. Een aantal van de adellijke leden bekleedde een bestuurlijke functie of provinciaal niveau of bracht het tijdens het lidmaatschap van De Zwarte Arend tot lid van de Eerste of Tweede Kamer of Commissaris des Konings.

Het sociëteitsleven of in ieder geval het lidmaatschap van een vooraanstaande sociëteit was belangrijk voor leden van de elite en dus ook voor Brabantse edelen. Veel van hen waren dan ook naast De Zwarte Arend volg- of gelijktijdig lid van Sociëteit Casino. Ook deze sociëteit telde steeds protestanten onder haar adellijke leden en de adellijke ledenbestanden van beide sociëteiten kenden in de tweede helft van de negentiende eeuw dan ook een gemengd religieuze samenstelling. Omdat in die periode veel meer edelen lid waren van De Zwarte Arend dan van Sociëteit Casino, lijkt de toegang tot de eerste gemakkelijker te zijn geweest. Dat wordt weer tegengesproken door de lagere gemiddelde leeftijd van de adellijke Casinoleden, zoals die is weergegeven in tabel 2.

Tabel 2 Gemiddelde leeftijd per peiljaar van de adellijke leden van de sociëteiten De Zwarte Arend en Sociëteit Casino, in de periode 1850-1885

Peiljaar	Sociëteit Casino	De Zwarte Arend
1850	40	44
1855	43	46
1860	39	49
1865	46	47
1870	44	48
1875	48	50
1880	44	48
1885	46	47

Bron: Zie tabel 1.

Deze kan het gevolg zijn geweest van een grotere toevloed van jonge leden en/of het opgeven van het lidmaatschap op latere leeftijd. Dat laatste lijkt te worden bevestigd door het in vergelijking met De Zwarte Arend veel kleinere aantal vaders en zonen dat gelijktijdig lid was. In de jaren zestig gaat het om vader jonkheer Hendrik de Grez (1807-1874) en zoon jonkheer Jan de Grez (1837-1910) en in de jaren zeventig om vader Jan baron d'Aulnis de Bourouill (1811-1883) en zoon Frederik baron d'Aulnis de Bourouill (1848-1928), die overigens in die periode beiden ook lid waren van De Zwarte Arend. Vanaf de jaren tachtig waren vaders en zonen uit de families Van Sasse van Ysselt, Verheyen en Van der Does de Willebois gelijktijdig lid van Casino, maar ook van De Zwarte Arend.

Was Sociëteit Casino in de ogen van de adel nu een meer elitaire sociëteit dan De Zwarte Arend? In de eerste sociëteit ging men vooral met standgenoten om en in de tweede waren die standgenoten vaak ook verwanten. Toch leken de adellijke ledenbestanden van beide sociëteiten ook in dit opzicht steeds meer op elkaar. Voorgaande beschrijving levert dan ook geen aanwijzingen op dat Casino door de adel als meer elitair beschouwd werd. Mocht deze sociëteit vanwege haar culturele activiteiten al aantrekkelijker zijn geweest, dan lieten de edelen dat niet blijken door alleen van Casino lid te worden.



Het winterprogramma voor het seizoen 1877-1878 van Sociëteit Casino. Boekdrukkerij J.J. Arkesteyn en Zn. (Stadsarchief 's-Hertogenbosch)

De adellijke leden van beide sociëteiten waren vooral afkomstig uit de provinciehoofdstad en omgeving, hoewel er ook edelen lid waren die elders in Noord-Brabant of zelfs buiten de provincie verblijf hielden. Jan baron van Hugenpoth woonde bijvoorbeeld tijdens een deel van zijn lidmaatschap van Casino in Eindhoven en jonkheer Eduard de Kuijper (1817-1893) was lid van zowel De Zwarte Arend als Casino toen hij in Maastricht woonde. Omdat de adel in Noord-Brabant in de tweede helft van de negentiende eeuw voor een groot deel woonde in 's-Hertogenbosch en omgeving, kunnen we toch vaststellen dat een belangrijk deel van de provinciale adel lid was van (een van) beide sociëteiten. Deze liet daarmee blijken te behoren tot de elite. Dat gold overigens ook voor een aantal leden van niet-adellijke voor-
aanstaande families. We kunnen dus tevens constateren dat de adel zich niet terugtrok in een eigen sociëteit maar op gelijk niveau omgang had met andere Brabantse aanzienlijken.

Door middel van het lidmaatschap van beide sociëteiten beschikten Brabantse edelen dus over sociaal kapitaal. Dat kapitaal konden ze vergroten door ook bestuurlijk actief te zijn. Daarmee konden ze het imago van de vereniging en de statusgroep die deze vertegenwoordigde mede bepalen. Uit tabel 1 blijkt dat een bestuursfunctie bij Casino voor hen blijkbaar aantrekkelijker was dan bij De Zwarte Arend. De eerste sociëteit telde niet alleen meer adellijke bestuursleden, maar zij vervulden zo'n functie ook gedurende langere tijd. Hoewel van beide sociëteiten ook protestantse edelen lid waren, zien we dat niet vertaald in een bestuurslidmaatschap. In het peiljaar 1880 maakte Frederik baron d'Aulnis de Bourouill deel uit van het bestuur van De Zwarte Arend en van 1850 tot en met 1855 gold dat voor

jonkheer Hendrik van Thije Hannes (1805-1856) ten aanzien van Casino. Nu vormden de protestantse edelen over het algemeen een kleinere groep binnen de sociëteiten dan hun room-katholieke collega's en waren ze vaak ook korter lid. Dankzij dit kortere lidmaatschap kwamen ze wellicht niet in aanmerking voor een bestuursfunctie, maar wellicht voelden ze er ook niet voor. Het gelijktijdige lidmaatschap van sociëteiten leidde ertoe dat ongeveer de helft van de adellijke bestuursleden in één of meer peiljaren ook actief was als bestuurslid bij één van de andere sociëteiten of nog te behandelen genootschappen. Jan baron van Hugenpoth was bijvoorbeeld zowel bestuurslid bij De Zwarte Arend als lid van de schouwburgcommissie bij Sociëteit Casino. Er vormde zich dus een kern van bestuurlijk actieve edelen.

Hoewel het lidmaatschap van De Zwarte Arend dus populairder was onder de Brabantse adel, was deze bestuurlijk meer actief bij Casino. Tot die bestuurlijk actieven heb ik ook de leden van de schouwburgcommissie gerekend, maar naast Van Hugenpoth heeft alleen jonkheer Eduard de Kuijper zo'n functie bekleed. Het ligt voor de hand dat de bestuurlijke aantrekkelijkheid van Casino vooral te danken was aan het meer naar buiten gerichte karakter van deze sociëteit. Bij De Zwarte Arend speelde vooral het genoeglijk 'onder ons verkeren' een belangrijke rol, bij Casino waren culturele en maatschappelijke activiteiten ook van belang, zoals de schouwburg en het carnaval. Dergelijke activiteiten gaven deze sociëteit extra aanzien en uitstraling. De standsgrenzen werden daarbij scherp bewaakt, zodat het elitaire karakter goed bewaard bleef.

Nu biedt ook de deelname aan de ledenvergaderingen een kans om het karakter van een vereniging te bepalen of bij te sturen. Van die mogelijkheid werd niet veel gebruik gemaakt, want de opkomst op de vergaderingen was niet erg groot. Op de algemene ledenvergadering van Sociëteit Casino van 12 juni 1857 waren bijvoorbeeld maar twaalf mannen aanwezig, van wie er vijf tot de adel behoorden.²³ Op basis van de notulen van beide sociëteiten heb ik vastgesteld welke edelen in bepaalde peiljaren aanwezig waren tijdens de ledenvergaderingen. Deze cijfers heb ik opgenomen in tabel 3.

Tabel 3 Overzicht van de aanwezigheid in de ledenvergaderingen van de adellijke leden van de sociëteiten De Zwarte Arend en Sociëteit Casino in de periode 1830-1895, geordend op peiljaar

Peiljaar	Sociëteit	Aantal adellijke leden	Aanwezig	
			Aantal	%
1830	Casino	8	1	13
1835	Casino	4	4	100
1840	Casino	7	2	29
1860	Casino	15	4	27
	Zwarte Arend	22	5	23
1865	Casino	12	3	25
	Zwarte Arend	30	3	19
1875	Casino	14	5	36
1885	Casino	19	6	32
	Zwarte Arend	29	14	48
1890	Zwarte Arend	33	5	15
1895	Zwarte Arend	31	3	10

Toelichting. 1885 Zwarte Arend: Omdat uit de notulen van 1884 wel de aanwezigen beschikbaar zijn, zijn deze gebruikt voor het peiljaar 1885.

Bron: zie tabel 1.

We zien dan dat de animo om de ledenvergaderingen bij te wonen in het algemeen onder de adellijke leden van Casino groter was dan bij De Zwarte Arend. Alleen 1884 vormt een duidelijke uitzondering. In dat jaar bezocht ongeveer de helft van de adellijke leden van De Zwarte Arend minstens één van de twee ledenvergaderingen.

In het algemeen kunnen we dus vaststellen dat de betrokkenheid van de Brabantse adel bij Sociëteit Casino groter lijkt dat bij De Zwarte Arend. Edelen waren daar niet alleen bestuurlijk actiever, maar bezochten ook in groteren getale de ledenvergaderingen. Hoewel hiervoor geconstateerd is dat er op basis van de samenstelling van het ledenbestand geen aanleiding is om te denken dat Casino in de ogen van de adel een meer elitair gezelschap was, is er wel een duidelijk verschil in betrokkenheid vast te stellen. Dat kan het gevolg zijn geweest van de culturele activiteiten van deze sociëteit, maar het valt niet uit te sluiten dat Casino in de ogen van de adel wel degelijk een voornamere uitstraling had en dat het lidmaatschap ervan van meer aanzien getuigde.



Plattegrond van een deel van 's-Hertogenbosch met daarop de locaties van sociëteiten en genootschappen in de negentiende en twintigste eeuw.

Legenda:

- A Sociëteit Amicitia
- B Sociëteit De Zwarte Arend
- C Sociëteit Casino
- D Katholieke Kring

- E Spaarbank en bibliotheek van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen
- F Illustre Lieve Vrouwe Broederschap
- G Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten

- H–J Locaties van de bibliotheek en het museum van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen

Bossche en provinciale genootschappen

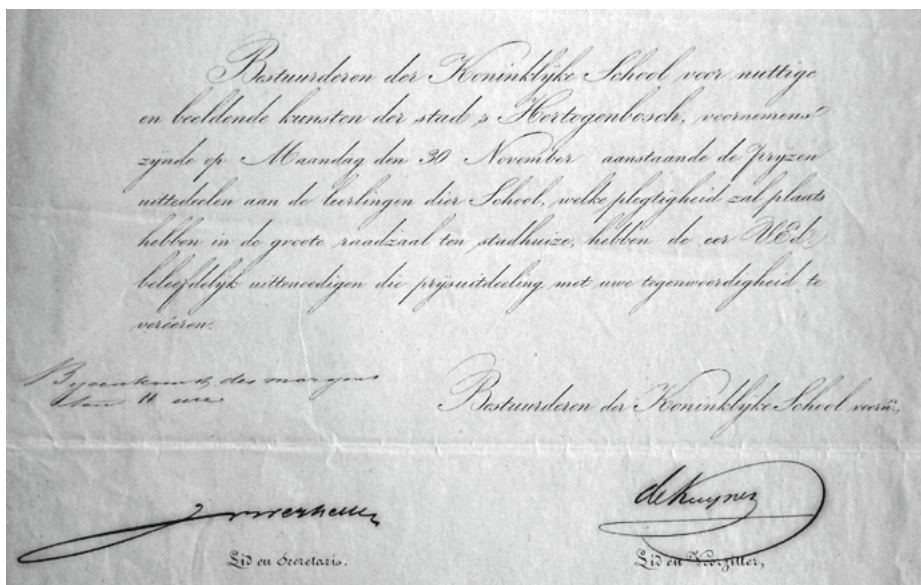
De Brabantse adel was behalve in de sociëteiten ook actief in diverse genootschappen. Deze boden gelegenheid tot onderlinge omgang maar hadden vooral een maatschappelijk of cultureel doel, zoals blijkt uit de volgende korte rondgang langs een paar genootschappen.²⁴ We beginnen met de landelijke Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze kende in de negentiende eeuw ook een aantal Brabantse afdelingen. In 1819 werd er één in 's-Hertogenbosch opgericht, waarna in 1820 een Nutsspaarbank en een bibliotheek volgden. Hoewel deze Bossche afdeling een voornamelijk protestantse signatuur had, waren er in de tweede helft van de negentiende eeuw ook aanzienlijke rooms-katholieken actief, onder wie edelen uit de families Van Meeuwen, Van Hugenpoth en De Kuijper. Van de afdeling in Breda waren de protestantse edelen Johan baron van Slingelandt (1807-1885) en jonkheer Ferdinand Backer (1835-1900) lid.

Het in opzet meest selecte gezelschap van aanzienlijken en tevens oudste genootschap van 's-Hertogenbosch was de in 1318 opgerichte Illustre Lieve Vrouwe Broederschap (ILVB). Hiervan waren zowel protestanten als rooms-katholieken lid. Deze Broederschap veranderde in de loop der tijd in een sociëteit waarin armenzorg en de jaarlijkse maaltijd de belangrijkste activiteiten waren. Het levenslange lidmaatschap en de daaruit resulterende moeizame doorstroming maakten het niet gemakkelijk tot de Broederschap toe te treden. Dat veranderde toen in 1855 de numerus fixus werd losgelaten. De exclusiviteit van het lidmaatschap werd toen overigens nog steeds bewaakt door het vragen van een behoorlijke entreesom.²⁵ Uit verschillende verzoeken om opname blijkt dat in de negentiende eeuw het lidmaatschap als een eer werd gezien. Pieter van der Does de Willebois (1816-1892), die in 1877 werd verheven, verzocht op 16 januari 1856 om opname zodra een opengevalle plaats ruimte bood en Adolph baron van Ittersum (1833-1904) schreef in een bedankbrief van 6 maart 1892 dat hij trots was op zijn lidmaatschap.²⁶

De in 1833 opgerichte Broederschap van Sint-Lucas was verbonden aan de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten en had als doel de schone kunsten te bevorderen. De leden moesten f 6 (huidige waarde € 60) contributie per jaar betalen en kregen daarvoor diverse mogelijkheden om zich te profileren als mannen die de kunsten en met name het onderwijs daarin, een warm hart toedroegen. Het lidmaatschap was alleen voor de elite weggelegd, want in het reglement werd beschreven uit welke groep de leden *gekozen* konden worden. Deze groep bestond uit de gouverneur, leden van Provinciale Staten, de ridderschap, het stadsbestuur en de rechterlijke macht, de top van de provinciale ambtenaren en leden van de hoge colleges van Staat. De broederschap ondersteunde vooral veelbelovende jonge kunstenaars met toelagen en door het opkopen van hun werken.



Het Zwanenbroedershuys aan de Hinthamerstraat in 's-Hertogenbosch, het domicilie van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap. Foto Klaasje Douma



Uitnodiging voor jonkheer Leopold de la Court (1795-1865) voor het bijwonen van de prijsuitreiking aan Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten in 's-Hertogenbosch, 1857 (BHIC, VdMdlC, inv.nr. 812)

Het belangrijkste genootschap in Noord-Brabant was het in 1837 opgerichte Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen (GKW). In Noord-Brabant bestond, evenals in andere perifere provincies, met name onder de elite de wens de culturele achterstand ten opzichte van de rest van het land te overbruggen. Zoals voorzitter jonkheer Pieter van Meeuwen (1837-1913) het in zijn feestrede bij het vijftigjarig bestaan in 1887 uitdrukte, was het geen 'wonder dus, dat men op middelen peinsde om een middelpunt te scheppen voor beschaafde of geleerde Noord-Brabanten van verschillende richting, met de bedoeling om Noord-Brabant te vergunnen de overige provincies in te halen op de baan van den vooruitgang'.²⁷ In het tweede deel van dit artikel zullen we zien hoe men aan dit streven vorm gaf. De animo om mee te doen was groot, want de plaats op de intekenlijst gold als een *epitheton ornans*. Het lidmaatschap van het GKW was een teken van status en een groot deel van de provinciale elite uit die dagen werd in de beginjaren lid en daaronder bevond zich ook een ruime vertegenwoordiging van de provinciale adel. Volgens jonkheer Alexander van Sasse van Ysselt (1852-1939) speelden religie en politieke opvattingen geen rol. Verder stelde hij vast dat het bestuur bestond uit 'de aanzienlijksten der provincie'.²⁸ Tot ongeveer 1870 mochten de bijeenkomsten van dit trefpunt van de elite zich in een goede belangstelling verheugen. Hoewel de toon vaak gezet werd door de protestantse en liberaal-katholieke leden, maakten ook ultramontanen deel uit van het bestuur. Na dat jaar werd het GKW meer en meer een elitair genootschap van Bossche heren en academici. De vaste kern van het GKW bestond voortaan voornamelijk uit liberaal-katholieken.

²⁴ Zie voor deze genootschappen Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 236-239.

²⁵ De entreesom liep gedurende de negentiende eeuw op van f 75 (huidige waarde € 743) via f 100 (€ 1.006) en f 150 (€ 1.514) tot f 200 (€ 2.160). De huidige waarden zijn berekend met behulp van www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php.

²⁶ BHIC, *ILVB*, inv.nr. 226, P.J. van der Does de Willebois en A.M.K.W. van Ittersum. Van der Does de Willebois werd nog in hetzelfde jaar toegelaten als candidatus. Van Ittersum was in 1890 broeder geworden en vroeg in 1892 om een bewijs van lidmaatschap.

²⁷ Van Sasse van Ysselt, *Gedenkschrift Genootschap*, 2.

²⁸ Van Sasse van Ysselt, *Gedenkschrift Genootschap*, 7.

De Brabantse adel in de Bossche en provinciale genootschappen²⁹

Het is niet verrassend dat een niet onaanzienlijk deel van de Brabantse adel lid was van de exclusieve Illustre Lieve Vrouwe Broederschap (ILVB) (zie tabel 4). Bij de vorming van de adel in Noord-Brabant werd vooral in de eerste jaren in dezelfde vijver gevist als waaruit de leden van de ILVB afkomstig waren. Tot eind jaren 1820 waren de adellijke leden allen al lid van dit genootschap toen zij tot de adelstand toetraden. In 1827 was jonkheer Leopold de la Court (1795-1865) de eerste edelman die als candidandus lid werd, in 1828 en 1829 gevolgd door de jonkheren Jan Bowier (1793-1853) en Daniel Bowier (1801-1847). De families Wesselman, Van der Does de Willebois en Smits (van Oyen) gingen in respectievelijk 1841, 1877 en 1909 deel uitmaken van de provinciale adel en al daarvoor waren leden van deze families lid van de ILVB.

Tabel 4 Overzicht van het aandeel edelen dat lid en bestuurslid was van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en de Broederschap Sint-Lucas, in de periode 1814-1918

Periode	Tot. gem.	ILVB			GKW			Sint-Lucas		
		Lid	Best.	%	Lid	Best.	%	Lid	Best.	%
1814-1819	23	3,2	1,7	14						
1820-1829	36	6,4	2,8	18						
1830-1839	59	13,8	4,3	23	28,6	7,0	49	12,4	1,0	21
1840-1849	72	18,2	5,3	25	29,4	7,2	41	18,8	1,5	26
1850-1859	72	17,3	4,1	24	27,0	6,1	38	11,5	1,8	16
1860-1869	81	20,0	4,9	25	34,1	9,6	42	14,3	2,4	18
1870-1879	86	22,3	6,6	26	32,6	7,5	38	12,8	1,9	15
1880-1889	90	23,1	11,3	26	33,2	6,7	37	14,1	2,7	16
1890-1899	93	24,9	9,4	27	32,6	8,6	35	9,4	2,2	10
1900-1909	94	26,4	7,6	28	34,2	8,7	36			
1910-1918	91	25,8	7,5	28	38,1	10,7	42			
Totaal	395	72	37	18	144	36	37	55	8	14

Toelichting: De bestuursleden van de ILVB vervulden de volgende bestuursfuncties: proost, proost honorair, griffier en rentmeester. Tot de leden heb ik gerekend de broeders, de kandidaten en de candidandi. De bestuursleden van het GKW vervulden de volgende bestuursfuncties: voorzitter, secretaris, penningmeester en lid. Tot de bestuursleden van de Broederschap van Sint-Lucas heb ik zowel de bestuursleden als de beoordeelaars gerekend.

Legenda: Tot. gem.: gemiddeld aantal leden dat gedurende de periode deel uitmaakte van de onderzoekspopulatie; Lid: leden van het betreffende genootschap; Best.: bestuursleden van het betreffende genootschap; %: aandeel van de leden van het betreffende genootschap in het gemiddeld aantal populatielieden in de betreffende periode.

De getallen in de kolommen Lid en Best. betreffen het gemiddeld aantal leden respectievelijk bestuursleden in de betreffende periode. De regel Totaal geeft het totaal aantal leden aan gedurende de periode 1820-1918.

Bron: ILVB: BHIC, *ILVB*, inv.nr. 250; GKW: BHIC, *GKW*, inv.nrs 1-7; inv.nrs. 9-11; inv.nrs. 51-52.

Hoewel dus in de loop van de negentiende eeuw ongeveer een kwart van de adel in Noord-Brabant lid was van de ILVB, kunnen we ons afvragen waarom dit aandeel niet nog groter was. Het loslaten van de numerus fixus leidde bijvoorbeeld niet tot een enorme toestroom van nieuwe adellijke leden, hoewel de aanwas wel groter was dan daarvoor. De hoogte van de entreesom kan van invloed geweest zijn, maar dat gold zeker niet voor de ridderschapsleden. Ook van hen is echter meer dan de helft geen lid van de ILVB geworden. Blijkbaar was het aanzien van het lidmaatschap alleen niet voor iedereen aantrekkelijk genoeg of zag men de noodzaak niet om lid te worden van een vereniging waarin de omgang met standgenoten weinig frequent was. Dat laatste vormde voor een aantal adellijke leden nu juist geen bezwaar. Ze hebben gedurende hun lidmaatschap waarschijnlijk niet in Noord-Brabant



Diploma van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap voor broeder jonkheer Leopold de la Court (1795-1865) (BHIC, *VdMdlC*, inv.nr. 815)

gewoond of bleven lid nadat ze naar elders waren vertrokken. De protestant Jacob baron Sweerts de Landas (1795-1869) was bijvoorbeeld vanaf 1844 candidandus, maar in de periode tot zijn overlijden lid van de Provinciale Staten van Gelderland en raadslid in Nijmegen. Hij heeft dus waarschijnlijk niet in Noord-Brabant gewoond. De katholiek Jacobus baron van Rijckevorsel (1785-1862) woonde wellicht nog in 's-Hertogenbosch toen hij in 1806 candidaat werd, maar vertrok daarna al snel naar Rotterdam. De protestant jonkheer Henri Ram (1864-1949) werd tijdens zijn verblijf in 's-Hertogenbosch in 1893 candidandus en bleef als broeder lid toen hij in het begin van de twintigste eeuw naar Utrecht vertrok.

Hét kenmerk van de ILVB, een vereniging waarvan in ieder geval tot 1855 evenveel protestanten als katholieken lid waren, is ook zichtbaar in het adellijke ledenbestand. Die edelen waren wel afkomstig uit een kleine groep families, zoals ook blijkt uit de relatief hoge mate van onderlinge bloedverwantschap. Van de protestantse families Van Thije Hannes, De Jonge van Zwijnsbergen en Wesselman en de rooms-katholieke families De la Court, Half-Wassenaer, Van Meeuwen en Verheyen behoorden in één of meer peiljaren zowel een vader als een zoon tot de ILVB. Na 1855 groeide het adellijke ledenbestand, met name omdat het aantal rooms-katholieke leden toenam. De mate van onderlinge bloedverwantschap nam af, maar in elk peiljaar na 1855 waren nog altijd minstens één vader en zoon samen lid. Vooral de familie Van Meeuwen telde diverse leden, zodat in de jaren 1900, 1905 en 1910 tweemaal een vader en zoon uit deze familie tot de leden van de ILVB behoorden. Van de protestantse families waren na 1855 alleen nog de familie De Jonge van Zwijnsbergen en de 'nieuwe' familie Snoeck prominent aanwezig onder de adellijke leden van de ILVB.

29 Deze paragraaf is gebaseerd op Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 240-244 en Douma, *De adel in Noord-Brabant*, bijlagen, bijlage 9 (via www.verloren.nl/downloads).

Zoals blijkt uit tabel 4, was het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen (GKW) het populairste genootschap onder de edelen. Dat gold al meteen bij de oprichting in 1837 en in het peiljaar 1840 waren van de totale adellijke populatie van 69 mannen er 29 (42 %) lid van het GKW. Hoewel het GKW daarna soms meer dan 35 adellijke leden telde, nam de populariteit onder de adel af (een kleiner deel van de provinciale adel was lid van het GKW) omdat het totale aantal edelen in Noord-Brabant toenam. In de eerste jaren bestond het ledenbestand van het GKW voor ongeveer een tiende uit Brabantse edelen (zie tabel 5). In de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw liep dat aandeel op tot ongeveer 15 % en in 1900 behoorde een vijfde van de leden van het GKW tot de Brabantse adel. Dit sluit aan bij de vaststelling dat het GKW na 1870 een meer elitaire vereniging werd. Dat deze tevens een 'Bosscher' gehalte kreeg, zien wij ook bij de edelen. Tot 1860 woonde gemiddeld 15 % van de adellijke leden in de provincie. Na dat jaar daalde hun aandeel naar 10 %.³⁰

Tabel 5 Overzicht van de samenstelling van het ledenbestand van het GKW per peiljaar, in de periode 1837-1900

Peiljaar	Totaal Aantal	Adel		Overige	
		Aantal	%	Aantal	%
1837	341	28	8	313	92
1840	357	28	8	329	92
1843	313	36	12	277	88
1850	275	26	9	249	91
1855	261	26	10	235	90
1859	247	32	13	215	87
1881	217	32	15	185	85
1885	231	35	15	196	85
1890	205	30	15	175	85
1900	176	34	19	142	81

Bron: BHIC, GKW, inv.nrs 1-7; inv.nrs. 9-11.

Evenals de andere hier besproken sociëteiten en genootschappen kende het GKW een gemengd religieuze samenstelling en dat gold ook voor het adellijke ledenbestand. De protestantse edelen waren in de jaren 1840 en 1870 in de meerderheid; in de overige jaren kwamen de adellijke ledenbestanden van GKW en ILVB in grote lijnen overeen, zowel qua religieuze samenstelling als ten aanzien van de onderlinge verwantschap van de adellijke leden. In alle peiljaren waren uit meer dan één familie een vader en minstens één zoon lid. De groep families met gezinnen waarin het lidmaatschap van het GKW 'erbij hoorde' is wel veel groter dan in de ILVB. Sommige leden uit deze groep woonden tijdens hun lidmaatschap niet in de provincie, zoals vader jonkheer Carel van Nispen tot Pannerden (1807-1870) en zoon jonkheer Carel van Nispen tot Pannerden (1828-1901), die in de jaren 1860 samen lid waren. Anderen hadden geen Brabantse 'roots' maar waren wel werkzaam in de provincie, zoals vader Jan baron d'Aulnis de Bourouill en zoon Frederik baron d'Aulnis de Bourouill in de jaren 1870. De familie Martini telde in de eerste decennia veel leden van het GKW en hoewel een aantal van hen behoorde tot de adellijke elite van ridderschapsleden, werd alleen jonkheer Antoni Martini (1791-1869) tevens lid van de ILVB.

De Broederschap van Sint-Lucas had evenals het GKW een cultureel emanciperend doel, maar was onder de provinciale adel veel minder populair. Als leden van het GKW niet meer in de provincie woonden, bleven ze vaak wel lid en dat gold niet voor de leden

van Sint-Lucas. We vinden in het adellijk ledenbestand van Sint-Lucas dan ook vrijwel geen leden van buiten de provincie. Het overgrote deel van de adellijke leden woonde in de provinciehoofdstad en omgeving. Deze samenstelling was overigens mede een gevolg van de bepalingen over het lidmaatschap in het reglement. De groep adellijke families waaruit Sint-Lucas leden rekruteerde, was niet groot, en er bestond dan ook een behoorlijke mate van onderlinge bloedverwantschap. Het gelijktijdig lidmaatschap van vaders en zonen, dat in zo ruimte mate voorkwam bij GKW en ILVB, was echter vrijwel afwezig. Gezien de relatief hoge leeftijd van de leden (deze schommelde tussen de 49 en 57 jaar) was Sint-Lucas een vereniging waarvan ‘gearriveerde’ edelen lid waren. Het lidmaatschap van deze broederschap diende niet zozeer de ‘genoeglijke omgang’ met gelijken, maar was een teken van betrokkenheid bij de culturele emancipatie van Noord-Brabant.

Ook in de genootschappen was een aantal edelen actief als bestuurslid. In de ILVB vloeide de samenstelling van het bestuur mede voort uit het bestand aan broeders en uit de gelijkwaardigheid van protestanten en rooms-katholieken die men zoveel mogelijk probeerde te realiseren.³¹ Van de 37 edelen die een functie hebben bekleed in de ILVB, waren er 17 van protestanten huize, onder wie 11 proosten of honorair-proosten. Voor deze functie kwam men ‘automatisch’ in aanmerking als men op jonge leeftijd lid werd en lang genoeg bleef leven. De gemiddelde leeftijd van de adellijke bestuursleden van de ILVB was dan ook hoger dan bij andere verenigingen (zie tabel 6). Het bestuur van de ILVB bestond voor een deel uit invloedrijke mannen die tijdens hun leven al een netwerk van relaties hadden opgebouwd en voor een deel uit mannen die op relatief jonge leeftijd proost werden en zich gedurende hun lange proostschap een plaats in zo’n netwerk verwierven. Bestuursleden van de ILVB waren invloedrijk en zijn geregeld gelijk- of volgtijdig ook bestuurslid van andere organisaties geweest.

Tabel 6 Gemiddelde leeftijd per peiljaar van de bestuursleden van de ILVB, het GKW en Sint-Lucas, in de periode 1840-1895

Peiljaar	ILVB	GKW	Sint-Lucas
1840	59	46	44
1845	52	54	35
1850	62	59	48
1855	57	49	47
1860	59	47	49
1865	64	49	53
1870	59	49	53
1875	55	52	46
1880	56	52	51
1885	58	57	52
1890	59	56	57

Bron: zie tabel 4.

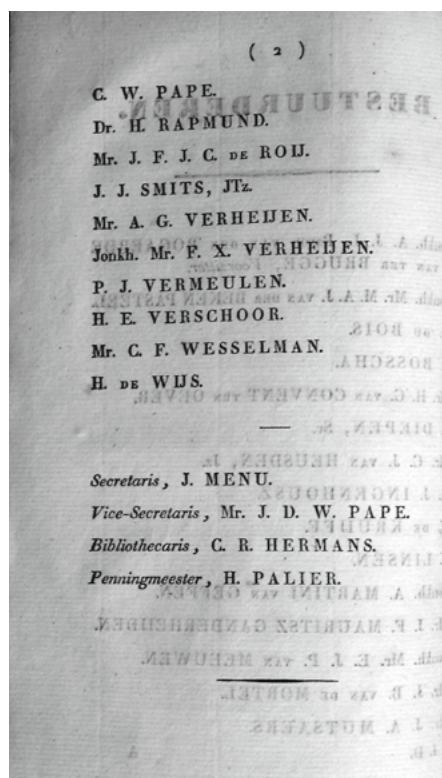
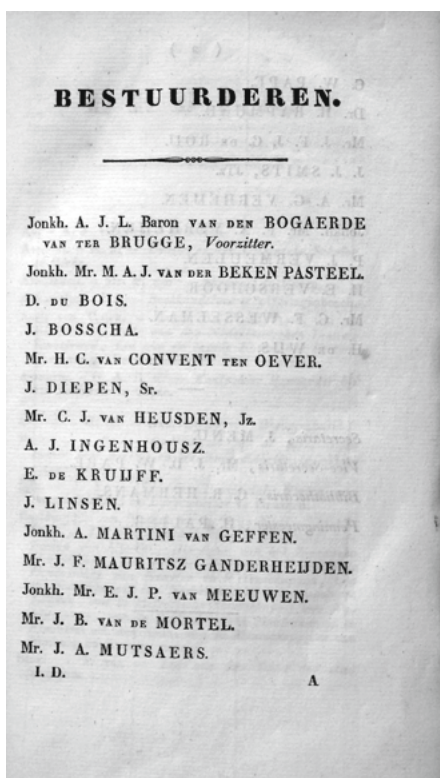
Een functie als bestuurslid van het GKW bood edelen de kans zich extra te manifesteren als bevorderaar van cultuur en wetenschapsbeoefening in Noord-Brabant. Na enige tijd bestond het bestuur van het GKW uit 36 leden.³² Dat gaf geïnteresseerde edelen voldoende

³⁰ Douma, *De adel in Noord-Brabant*, bijlagen, bijlage 9, tabel 9.9 (via www.verloren.nl/downloads).

³¹ Zie voor de bestuurssamenstelling van de ILVB Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 243.

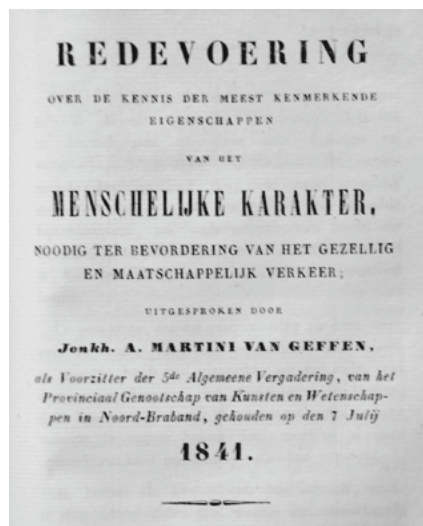
³² Van Sasse van Ysselt, *Gedenkschrift Genootschap*, 7.

kans om daarvan deel uit te maken en in totaal 35 hebben die kans gegrepen, onder wie 10 protestanten. In elk peiljaar vervulden daardoor één of meer adellijke protestanten een bestuursfunctie. De totale adellijke inbreng in het bestuur was in 1840 33 % en daalde daarna omdat het bestuur in de eerstvolgende jaren omvangrijker werd. Vanaf de jaren 1860 vormden edelen tussen een vijfde en een kwart van het bestuur. Ze kwamen vrijwel uitsluitend uit 's-Hertogenbosch en omgeving, terwijl we in de periode daarvoor ook de woonplaatsen Eindhoven en Helmond tegenkomen. Deze cijfers laten zien dat het bestuur een grotere adellijke inbreng kende dan op grond van de samenstelling van het ledenbestand verwacht mag worden. Relatief veel adellijke leden wilden dus een actieve rol spelen binnen het GKW.



Het bestuur van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen bij de oprichting in 1837 (BHIC, GKW, inv.nr. 1)

Een aantal van hen is belangrijk geweest voor het GKW omdat zij langdurig een bestuursfunctie hebben bekleed. Jonkheer Antoni Martini behoorde in 1837 tot de oprichters en bleef lid van het bestuur tot zijn overlijden in 1869 en ook jonkheer Eduard van Meeuwen was vanaf de oprichting tot zijn overlijden in 1873 bestuurslid. Zijn zoon jonkheer Pieter van Meeuwen behoorde meer dan vijftig jaar tot het bestuur en ook jonkheer Johannes Verheijen (1818-1898) en jonkheer Leopold van Sasse van Ysselt (1819-1906) konden bogen op een bestuursperiode van meer dan 45 jaar. Zij waren de kampioenen van een groep mannen van wie menigeen minstens tien of vijftien jaar bestuurslid was. Het lijkt er dus op dat voor een deel van de Brabantse adel, vooral woonachtig in de provinciehoofdstad, het bestuurslidmaatschap van het GKW bijna een levenstaak was. In sommige adellijke families was het



Redevoering door jonkheer Antoni Martini (1791-1869) tijdens de vergadering van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen op 7 juli 1841 (BHIC, *GKW*, inv.nr. 1)

Jonkheer Antoni Martini (1791-1869) was medeoprichter van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en jarenlang bestuurslid. Hij publiceerde meermaals in de *Handelingen* van dit genootschap. Foto L. Stollenwerk (BHIC, *RNB*, inv.nr. 18)

lidmaatschap van het GKW een traditie en dat zien we ook terug bij de adellijke bestuurders. De al genoemde vader en zoon Van Meeuwen waren samen bestuurslid, evenals vader jonkheer Antoni Martini en zoon jonkheer Hendrik Martini van Geffen (1814-1883) en vader jonkheer Leopold van Sasse van Ysselt en zoon jonkheer Alexander van Sasse van Ysselt. De meest opvallende familie is de familie Verheyen, waarvan jonkheer Franciscus Verheyen (1779-1851), zijn zoon jonkheer Johannes Verheyen en zijn kleinzoon jonkheer Franciscus Verheyen (1852-1929) achtereenvolgens deel uitmaakten van het bestuur.

Deze gegevens over de deelname aan het bestuur van het GKW door Brabantse edelen wekken de indruk dat het hen niet alleen ging om het verkrijgen en behouden van sociaal kapitaal, maar dat zij ook affiniteit voelden met de doelstellingen van het GKW. Dat blijkt tevens uit het feit dat onder de acht edelen die in enig peiljaar bestuurslid of beoordelaar bij Sint-Lucas waren, er zich zeven bevinden die ook een bestuurslidmaatschap bij het GKW bekleedden. De enige voor wie dat niet geldt, Elias ridder van Rappard (1802-1865), was overigens wel lid van het GKW en zo'n kleine dertig jaar beoordelaar bij Sint-Lucas. Hij was samen met jonkheer Antoni Martini de enige protestantse edelman in deze groep van adellijke betrokkenen bij zowel het GKW als Sint-Lucas, zodat zelfs in deze bescheiden groep beide religieuze stromingen vertegenwoordigd waren.

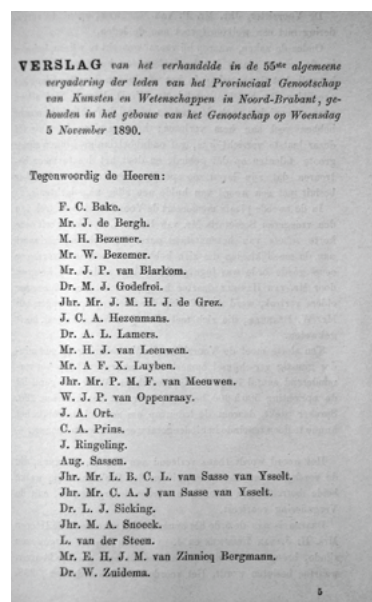
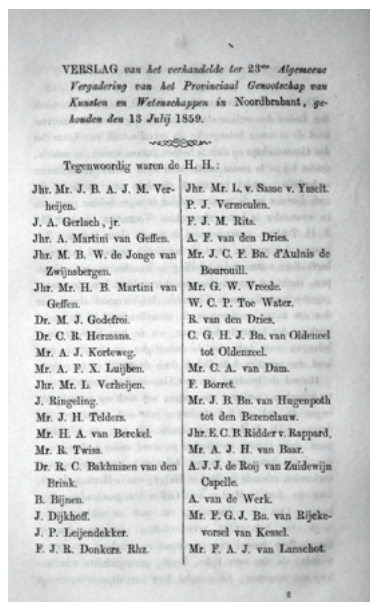
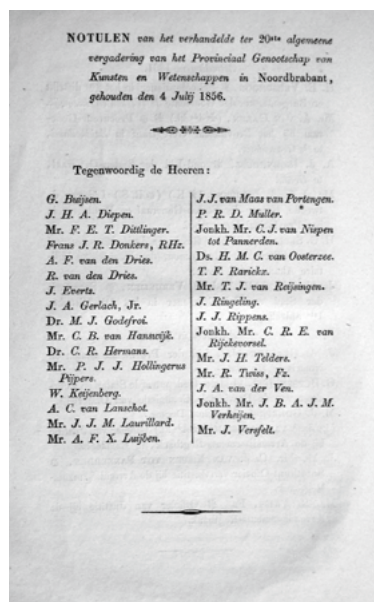
De opkomst bij de vergaderingen van het GKW varieerde sterk, uiteenlopend van de 72 mannen die in 1850 acte de présence gaven tot de 20 mannen die in 1875 aanwezig waren. Door de bank genomen was zo'n 10 % tot 15 % van de leden aanwezig (zie tabel 7). Ook de adellijke leden toonden een zeer wisselende belangstelling voor de vergaderingen, maar vanaf de jaren 1880 waren ze gemiddeld in grotere mate aanwezig dan in de jaren daarvoor.

Tabel 7 Overzicht van de aanwezigheid op de vergaderingen van het GKW per peiljaar, in de periode 1850-1900

Peiljaar	Aantal leden			Aanwezige leden						
	Totaal	Adel	Overige	Totaal		Adel		Overig		% adel van de aanwezigen
				Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
1850	275	26	249	72	26	5	19	67	27	7
1855	261	26	235	41	16	3	12	38	16	7
1859	247	32	215	37	15	11	34	26	12	30
1881	217	32	185	19	9	4	13	15	8	21
1885	231	35	196	35	15	9	26	26	13	26
1890	205	30	175	24	12	5	17	19	11	21
1900	176	34	142			10	29			

Legenda: %: aandeel van de aanwezige leden in de betreffende categorie.
Bron: zie tabel 5.

Al vanaf de jaren 1860 bezocht een groter deel van de adellijke leden dan van de overige leden de vergaderingen. Beide ontwikkelingen leidden ertoe dat de adellijke inbreng in de vergaderingen toenam tot tussen een vijfde en een kwart van de aanwezigen, nogmaals een bevestiging van het toenemend elitaire karakter van het GKW. Overigens bestond de overgrote meerderheid van de adellijke aanwezigen uit mannen die op enig moment ook bestuurslid waren en uit dien hoofde dus al betrokken waren bij het genootschap. De overige adellijke leden lieten hun gezicht sporadisch of helemaal niet zien.³³ Voor hen was het lidmaatschap van het GKW waarschijnlijk inderdaad een *epitheton ornans*, maar hield het geen actieve ondersteuning in van de idealen van het GKW.



Overzicht van de aanwezige leden van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen tijdens de vergaderingen van 4 juli 1856, 13 juli 1859 en 5 november 1890 (BHIC, GKW, inv.nr. 4 en 10)

De rol van Brabantse edelen in de Brabantse 'herengezelschappen'

Een aanzienlijk deel van de Brabantse adel was dus in de negentiende eeuw lid van één of meer van de 'herengezelschappen'. Duijvendak stelt dat vooral de sociëteiten van belang waren voor de informele omgang hoewel dat aspect ook bij de genootschappen een rol speelde.³⁴ Verschillende edelen werden van de laatste overigens ook lid omdat ze de doelstellingen hiervan onderschreven. Een opvallend kenmerk van het onderlinge contact in de 'herengezelschappen' was het overschrijden van de confessionele grens. Verder blijkt telkens weer dat het lidmaatschap een teken van aanzien was. Door lid te zijn van deze elitaire gezelschappen hoorde men erbij en maakte daarmee deel uit van de Bossche en provinciale elite. Dat gold zeer zeker voor die edelen die diverse lidmaatschappen 'stapelden'. Ten slotte hebben we gezien dat het lidmaatschap van de hier besproken verenigingen in sommige adellijke families een zodanig belang kreeg dat we kunnen spreken van een familietraditie.

Wat is nu het belang geweest van het hier behandelde voor het adellijk deel van de provinciale elite? Ten eerste droeg de omgang binnen de 'herengezelschappen' bij aan een versterking van de onderlinge cohesie. We hebben gezien dat in een aantal verenigingen onder de adellijke leden een hoge mate van verwantschap bestond. De familienetwerken die in de loop van de negentiende eeuw werden gevormd en waarvan een belangrijk deel van de Brabantse adellijke families deel uitmaakte, hadden hun weerslag op de ledenbestanden van sociëteiten en genootschappen. De omgang binnen die verenigingen heeft waarschijnlijk weer invloed gehad op de vorming van die familienetwerken. Verder hebben we gezien dat in een aantal verenigingen zo'n 10 % tot 20% van de leden tot de Brabantse adel behoorde. Het lijkt erop dat vooral edelen zich hier met voorrang wilden profileren als Bossche casu quo provinciale elite. Ze zetten daarbij niet in op een strikt adellijke elitevorming, maar zagen zich als onderdeel van de Brabantse elite.

Niet voor alle edelen was het gezellig sociëteitsleven of het lidmaatschap alleen voldoende. Zij bezochten de vergaderingen en/of bekleedden bestuursfuncties en toonden daarmee hun betrokkenheid. Daardoor konden zij ook het karakter, de uitstraling en de doelstellingen van de betreffende vereniging mee bepalen, sturen en ondersteunen. Bij het GKW was bijvoorbeeld een bovenmatig deel van de adellijke leden lid van het bestuur en kregen ook de vergaderingen een steeds adellijker aanzien. Die betrokkenheid leverde meer invloed op. Bestuursleden gingen frequenter en wellicht persoonlijker met elkaar om en vormden zo invloedrijke netwerken waarin persoonlijke en verwantschapsbanden zorgden voor de onderlinge cohesie. Dat gold dus ook voor een deel van de Brabantse adel. Duijvendak heeft de bestuurders van de hier besproken organisaties tot de bestuurlijke elite gerekend.³⁵ De adellijke top van die bestuurlijke elite bestond uit diegenen die verschillende bestuursfuncties combineerden. De bestuurlijke kampioenen onder hen waren jonkheer Antoni Martini, die het proostschap bij de ILVB combineerde met een bestuursfunctie bij het GKW en die gedurende een aantal jaren ook beoordelaar was bij de Broederschap van Sint-Lucas, en jonkheer Johannes Verheyen, die achtereenvolgens griffier en rentmeester bij de ILVB was en in diezelfde periode ook bestuurslid bij De Zwarte Arend, de Broederschap van Sint-Lucas en het GKW. De elitegroep van adellijke bestuurders vormde een redelijk gesloten bolwerk van edelen die kans zagen om op grote schaal sociaal kapitaal te verwerven en te behouden. Zij bepaalden in hoge mate of Brabantse edelen zich konden herkennen in het

³³ In de meeste jaren bestond de helft of meer van de aanwezige adellijke leden uit mannen die in datzelfde jaar bestuurslid waren.

³⁴ Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk*, 105.

³⁵ Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk*, 105.

karakter van de verenigingen waarvan zij lid waren en in hoeverre die verenigingen een adellijk stempel droegen. Kortom, zij bepaalden mede in hoeverre de Brabantse 'herengezelschappen' beschikten over en blijf gaven van een regionale (adellijke) identiteit.

Hoe Brabants was de Brabantse adel?

Na de behandeling van de rol die de Brabantse adel speelde in een aantal 'herengezelschappen', kijken we in het vervolg naar de al of niet 'Brabantse' identiteit van deze adel en de wijze waarop deze hiervan blijf gaf in de activiteiten van zijn leden. Het gaat dan niet over de hiervoor besproken wijze waarop edelen via hun lidmaatschap lieten weten tot de Brabantse elite te behoren, maar over de manier waarop ze door specifieke activiteiten invulling aan hun identiteit gaven. De nadruk ligt daarbij vooral op de activiteiten in het GKW en de rol van de adel als vaandeldrager van de Brabantse cultuur en identiteit.

Identiteit is hierbij op te vatten als een creatie, een min of meer actieve verwerving die verwijst naar een beleavings- en gevoelswereld. Mensen identificeren zich mede onder invloed van wisselende omstandigheden met één of meer al of niet verbeelde *communities*.³⁶ Het geografische niveau van de communities waarmee mensen zich verbonden voelden, was in de negentiende eeuw afhankelijk van stand, religie en woonplaats. De communis opinio is dat de lagere standen sterk plaatselijk of regionaal georiënteerd waren en dat de hogere standen zich vooral richtten op het bovenregionale, nationale of zelfs internationale niveau.³⁷ Dat gebeurde in een tijd waarin de verhoudingen tussen de verschillende niveaus aan voortdurende veranderingen onderhevig waren. In de negentiende eeuw ontstond in Nederland met horten en stoten een eenheidsstaat waarin lokale en regionale samenlevingen werden opgenomen, beïnvloed door steeds ruimere nationale en internationale kaders. Die staat werd langzamerhand een natie.³⁸ Regionale elites speelden bij de opname van de regio's in de natie een actieve rol.³⁹

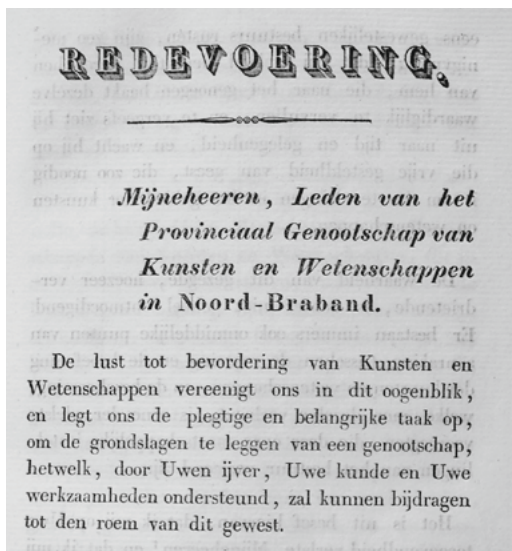
Hierna blijkt of deze vaststelling ook voor de Brabantse adel en Noord-Brabant geldt. Teneinde het speelveld waarop de adel acteerde af te bakenen, noem ik kort enige mythen en ontwikkelingen die van invloed zijn geweest op de verbeelde community Noord-Brabant en de identiteit van de Brabanders.

De eerste mythe is die van het 'arme Brabant', een mythe die tot ver in de twintigste eeuw heeft standgehouden. Deze mythe werd in 1796 welbewust gecreëerd door de Brabantse representanten toen zij de achterstand die Brabant als 'Generaliteitsland' had opgelopen, flink uitventten.⁴⁰ De tweede mythe die een lang leven beschoren is geweest, is de suggestie dat protestanten geen echte Brabanders konden zijn. Deze mythe ontstond naar aanleiding van de in 1819 opgelaaide 'Candidus-polemiek', een pamflettenstrijd die getuigde van de heersende controverse tussen protestanten en katholieken.⁴¹ In deze polemiek gaf een aantal katholieke Brabanders blijf van zelfbewustzijn en een ontluikende eigen (katholieke) identiteit. Zij zetten zich daarmee af tegen het beeld dat vooral buiten Noord-Brabant van de provincie bestond, het uit de achttiende eeuw overgeërfd stereotype van het onverdraagzame, roomse en arme Brabant. De ontwikkelingen rondom de Belgische Opstand in 1830 en de daaropvolgende Status-Quotijd droegen niet direct bij aan een positiever beeld van de provincie in het Noorden, maar deden bij de Brabanders wel het besef doorbreken dat Noord-Brabant voortaan een onlosmakelijk onderdeel van de Nederlandse natie was.⁴²

De Brabantse geschiedenis als bron van culturele emancipatie

In de jaren dertig van de negentiende eeuw werden in verschillende provincies (bijvoorbeeld Drenthe, Gelderland, Zeeland, Utrecht, Friesland) genootschappen opgericht waarin de belangstelling voor regionale en nationale geschiedenis een belangrijke plaats innam. Regionale geschiedenis was in deze genootschappen een middel om het culturele leven op een hoger peil te brengen en de regionale identiteit te versterken. Ook in Noord-Brabant vond in 1837 de oprichting plaats van een dergelijk genootschap, het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen (GKW).

De Brabantse elite die betrokken was bij het GKW, zag zich in deze jaren geconfronteerd met een weinig positief beeld van de provincie buiten Noord-Brabant. Het was pijnlijk voor haar te moeten constateren dat de provincie beschouwd werd als een onbetrouwbaar en achtergebleven aanhangsel van de natie.⁴³ Daarnaast moest het protestantse deel zich verweren tegen de idee geen echte Brabander te zijn. Men zette dus binnen het GKW in op het propageren van Noord-Brabant als integraal onderdeel van de natie en het zoeken naar middelen om de provincie op te stoten in de vaart der volkeren en zo te ontdoen van de kwalificaties achtergebleven en arm. Voorts streefde men naar een neutraal klimaat waarin religieuze en staatskundige controversen op afstand werden gehouden. We hebben hiervoor al gezien dat de omgang tussen personen van verschillende religieuze denominatie onder de elite usance was en dus meende jonkheer Pieter van Meeuwen in 1887 dan ook dat in 1836 'het hoofdkenmerk van de Noord-Brabanders, zonder enig verschil van afkomst of religie, was verdraagzaamheid, wederzijdsche welwillendheid en omzichtigheid, teneinde de ontlukende samenleving te behoeden tegen godsdienstigen of staatskundigen tweespalt'.⁴⁴ Hij bezag de Brabantse samenleving bij deze constatering overigens wel door een elitaire bril.



Aanvang van de redevoering die de eerste voorzitter, gouverneur André baron van den Bogaerde van Terbrugge (1787-1855), hield tijdens de oprichtingsvergadering van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen op 8 maart 1837 (BHIC, GKW, inv.nr. 1)

³⁶ Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 4; Storm, 'Regionalism in History', 253.

³⁷ Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 19; Knippenberg en De Pater, *De eenwording*, 34 e.v.

³⁸ Dat rijkgeschakeerde proces van eenwording is beschreven in Knippenberg en De Pater, *De eenwording*. Zie voor het culturele integratieproces ook Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*.

³⁹ Storm, 'Regionalism in History', 254; Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*.

⁴⁰ Van Oudheusden, 'Beelden van Brabant', 429.

⁴¹ Zie voor de 'Candidus-polemiek' met name De Haan-Burghoorn, 'Never the twain shall meet?'.

⁴² Van Oudheusden, 'Beelden van Brabant', 429-432; Van Oudheusden, 'Herinneringscultuur', 170.

⁴³ Van Oss en Rosendaal, 'Noordbrabants verleden', 11.

⁴⁴ Van Sasse van Ysselt, *Gedenkschrift Genootschap*, 2.

Een belangrijk middel om de beoogde doelen te bereiken was de binnen het GKW beoefende geschiedschrijving. Deze zou zich volgens de eerste voorzitter, André baron van den Bogaerde van Terbrugge (1787-1855), vooral moeten richten op 'grote mannen', 'roemvolle daden' en de voortgang van de kunsten en wetenschappen.⁴⁵ Op die manier kon men de culturele emancipatie van Noord-Brabant bevorderen en de verbondenheid met de rest van Nederland benadrukken. Vooral het integreren van de roemrijke Brabantse geschiedenis in die van Nederland stond centraal, niet het uitdragen van de eigenheid van de provincie en de 'eigen' Brabantse volkscultuur.

De in het GKW beoefende geschiedschrijving valt in drie vormen uiteen.⁴⁶ Vooral in de eerste jaren hielden diverse dilettanten zich bezig met de documentatie – beschrijven en tekenen – van verzamelde antiquiteiten, munten en penningen. Onder hen bevonden zich de edelen jonkheer Antoni Martini, jonkheer Hendrik de Grez en jonkheer Matthias Snoeck (1838-1911). Een tweede vorm van geschiedbeoefening is de uit praktische overwegingen beoefende rechtsgeschiedenis. Het ging daarbij om de grillige juridische erfenis van het Ancien Régime, zoals die onder meer van belang bleek bij de juridische strijd om de tienden. Een van de leden, jonkheer Hendrik Martini van Geffen, beschreef bijvoorbeeld in een dissertatie de rechtsgeschiedenis van de tienden in Noord-Brabant.⁴⁷ Mede met behulp van archiefonderzoek probeerden de GKW-leden greep te krijgen op de voorliggende problemen. Dat archiefonderzoek ging sowieso een steeds grotere rol spelen in de laatste decennia van de negentiende eeuw, toen de dilettanten van het eerste uur plaatsmaakten voor archivariissen en andere vaklieden. Al in 1869 benadrukte Pieter ridder van der Does de Bye (1798-1885) het belang van archiefonderzoek in zijn bijdrage over Mondragon. Hij stelt daarin dat de openstelling van archieven een nieuw tijdperk in de *vaderlandse* geschiedenis zou inluiden.⁴⁸ Zijn bijdrage past wel in de geschiedenis van de 'grote mannen', zoals die binnen het GKW werd voorgestaan, maar is toch een verrassende keuze. Een stuk over een Spaanse legeraanvoerder ten tijde van de Opstand is niet voor de hand liggend in het kader van het voor het voetlicht brengen van de vooraanstaande plaats van Brabant in de vaderlandse geschiedenis. Wel kunnen we de 'verheerlijking' van een rooms-katholieke legeraanvoerder door een protestantse edelman opvatten als een teken van de beoogde neutraliteit van de geschiedbeoefening binnen het GKW.

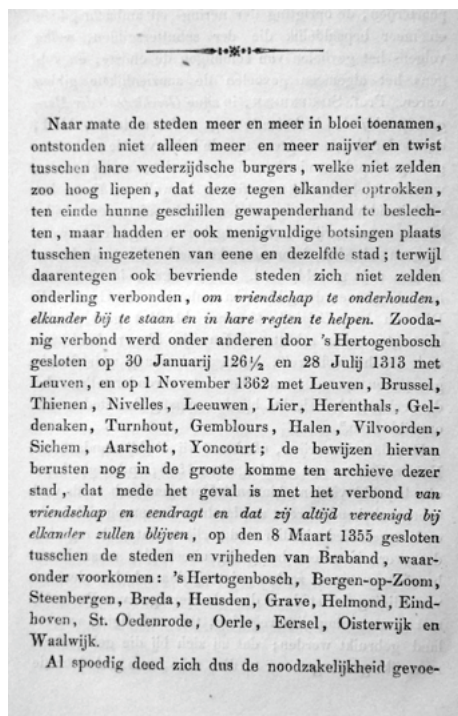
In de tijd dat Van der Does de Bye zijn bijdrage leverde, was de belangstelling voor de 'grote mannen' overigens al tanende. Dat kunnen we ook zien aan de hand van de uitgeschreven prijsvragen. Prijsvragen waren een instrument van genootschappen om hun doelstellingen te bereiken. In de eerste helft van de negentiende eeuw was dat middel nog van betekenis, hoewel de opbrengst toen al gering was. De uitgeschreven prijsvragen vormen echter een goede afspiegeling van de belangstelling van de leden en het belang dat zij hechtten aan de diverse onderwerpen.⁴⁹ De uitgeschreven prijsvragen uit de jaren 1840 laten bijvoorbeeld zien dat er toen belangstelling bestond voor de levensgeschiedenissen van Brabanders. Deze waren bij uitstek geschikt om de boodschap over te brengen dat de Brabantse geschiedenis een glorieus onderdeel was van de vaderlandse geschiedenis.⁵⁰ Een favoriete periode van de leden van het GKW was de Bataafse Tijd. Hoewel 1795 in de ogen van veel negentiende-eeuwers voor geheel Nederland het verlies van zelfstandigheid bracht, betekende het volgens jonkheer Hendrik de Grez voor Noord-Brabant dat 'het den rang onder de provincieën [kon] innemen, welke haar met regt toekwam, [...] tot groote vreugde en opbeuring der Noord-Brabandsche inwoners'.⁵¹

In de jaren 1870 ontleenden de protestantse en liberaal-katholieke leden van het GKW hun Brabantse trots nog steeds niet aan datgene wat de provincie van de rest van het land

onderscheidde – het katholicisme – maar aan de mate waarin zij zich in het Brabantse de nationale cultuur hadden eigen gemaakt. Toch vonden zij het blijkbaar niet meer nodig deze boodschap met behulp van de geschiedschrijving over te brengen. Het doel van de geschiedbeoefening was in deze jaren de beoefening zelf. De keuze van de onderwerpen werd bepaald door het belang ervan voor de geschiedenis van Noord-Brabant, niet vanwege de plaats ervan in de vaderlandse geschiedenis. Een voorbeeld van deze nieuwe geschiedbeoefening is de bijdrage uit 1856 van jonkheer Johannes Verheyen over de voormalige schuttersgilden uit 's-Hertogenbosch. Verheyen baseert zich in zijn stuk mede op ordonnances en archiefstukken en kreeg daarin in de volgende decennia steeds meer navolging. Ook binnen het GKW was geschiedenis een 'vak' geworden.⁵²



Jonkheer Johannes Verheyen (1818-1898) was jarenlang bestuurslid van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en leverde verschillende bijdragen aan de Handelingen van dit genootschap. Foto Hector de Sadeler (Stadsarchief 's-Hertogenbosch)



Eerste pagina van de bijdrage van jonkheer Johannes Verheyen (1818-1898) over de Geschiedenis van de schuttersgilden van 's-Hertogenbosch aan de Handelingen van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen van 1856 (BHIC, GKW, inv.nr. 4)

⁴⁵ BHIC, GKW, inv.nr. 1, Handelingen 1837, 25-58.

⁴⁶ Van Oss en Rosendaal, 'Noordbrabants verleden', 36-37. Zie voor de adellijke invulling van de verschillende activiteiten bij het GKW Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 471-476.

⁴⁷ Martini van Geffen, *De juris decimandi*.

⁴⁸ BHIC, GKW, inv.nr. 6, Handelingen 1869, 20, cursivering van mij. Het hele stuk bestaat de bladzijden 20-44.

⁴⁹ Van Oss en Rosendaal, 'Noordbrabants verleden'. In dit artikel wordt mede op basis van de uitgeschreven prijsvragen geanalyseerd wat de ontwikkeling van geschiedvisie en belangstellingswereld is geweest in samenhang met politieke en religieuze verhoudingen.

⁵⁰ Vergelijk Van Oss en Rosendaal, 'Noordbrabants verleden', 26.

⁵¹ Van Oss en Rosendaal, 'Noordbrabants verleden', 27; BHIC, GKW, inv.nr. 2, Handelingen 1848, 33-44, citaat 43.

⁵² Van Oss en Rosendaal, 'Noord-Brabants verleden', 33 en 37; BHIC, GKW, inv.nr. 4, Handelingen 1856, 35-64.

Naast de geschiedbeoefening als emanciperende activiteit moeten we nog de bibliotheek van het GKW noemen. Voorzitter Andre baron van den Bogaerde van Terbrugge beschouwde in zijn openingsrede het oprichten van een gewestelijke bibliotheek, 'eene der meest voortreffelijke inrichtingen', als een middel dat zou kunnen bijdragen aan de roem van Noord-Brabant.⁵³ In zo'n provinciale bibliotheek moesten alle bronnen met betrekking tot de geschiedenis van Noord-Brabant verzameld worden om zo schrijvers in de gelegenheid te stellen die geschiedenis te ontrafelen en voor het voetlicht te brengen. De in de loop der jaren bijeengebrachte verzameling bestond niet alleen uit schriftelijke bronnen, maar bevatte ook voorwerpen die de regionale geschiedenis tastbaar moesten maken. Een van die voorwerpen was de in 1838 door jonkheer Antoni Martini aangeboden maliënkolder van de beroemde Bossche cavalerie-luitenant Lekkerbeetje (Gerard van Houwelingen). Het onderkomen van de verzameling is tijdens de negentiende eeuw overigens een voortdurende bron van zorg geweest, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het rapport dat jonkheer Hendrik de Grez in 1848 uitbracht.⁵⁴

De rol van het GKW binnen de Brabantse geschiedbeoefening is ongetwijfeld van belang geweest. De producten van de door de leden beoefende geschiedschrijving veranderden in de loop van de negentiende eeuw van propagandistische verhalen in op serieus bronnen-onderzoek gebaseerde publicaties. Dit was vooral te danken aan de inbreng van archivariissen en amateurs die met name gebruik maakten van archieven. Leden van het GKW publiceerden ook buiten het genootschap, onder wie jonkheer Matthias Snoeck en jonkheer Alexander van Sasse van Ysselt. De laatste was een adellijk historicus, die, hoewel in de strikte zin van het woord een amateur, gerekend mag worden tot de meer professionele geschiedvorsers. Zijn kennis betrok hij voornamelijk uit primaire bronnen die hij aan een kritische beschouwing onderwierp. Zijn wellicht belangrijkste werk, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch, alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroeger eeuwen* (1910-1913), baseerde hij op de Bossche schepenprotocollen.⁵⁵ Ook hedendaagse historici maken nog geregeld gebruik van de publicaties van Van Sasse van Ysselt.

Van Sasse van Ysselt kunnen we rekenen tot een moderner slag historici, voor wie bronnenkritiek een groot goed was. Hij hield zich, in overeenstemming met de mores van zijn tijd, ook bezig met het publiceren over gewoonten en gebruiken en met volkskundige literatuur. Het mobiliseren van bevolkingsgroepen buiten de elite kreeg allengs meer aandacht door het geven van lezingen, het houden van tentoonstellingen en het openen van musea. Bij dit alles stond vooral het eigen karakter, de *Volksgeist*, van de regio voorop. Dat eigen karakter was het gevolg van de wisselwerking tussen (natuurlijke) omgeving, historische tradities en bevolking.⁵⁶ Evenals in Europa en de rest van Nederland groeide in Noord-Brabant de aandacht voor de *eigen* geschiedenis en cultuur. We zien dat aan het groeiend aantal feesten, herdenkingen en stedelijke optochten die herinnerden aan de tijd van de Blijde Inkomsten.⁵⁷ Er ontwikkelde zich ook in onze provincie een collectief identiteitsbesef, waarbij voor herinneren en herdenken een belangrijke rol was weggelegd.⁵⁸

De ontwikkeling van dat identiteitsbesef vond plaats aan de hand van een ander beeld van Brabant en de Brabantse geschiedenis dan dat van de elite waartoe de leden van het GKW behoorden. Tussen de gehanteerde beelden en de zich ontwikkelende regionale identiteit bestond een voortdurende wisselwerking.⁵⁹ In de loop van de negentiende eeuw werden twee verschillende beelden van Brabant geconstrueerd. Dat gebeurde door elementen uit het verleden te selecteren, manipuleren en zo nodig te verzinnen die pasten bij het doel dat de constructeurs van die beelden voor ogen stond. Beide beelden waren gebaseerd op mythen.⁶⁰ De elite, waaronder verschillende Brabantse edelen, baseerde zich op de mythe van het roemrijke en gelijkwaardige Brabant, als onderdeel van de Nederlandse

natie. Dit beeld van Brabant was dominant in de periode 1840-1880. Daarna kreeg het beeld van het katholieke Brabant de overhand, gebaseerd op de oudere mythen van het 'arme' Brabant en het idee dat alleen katholieken echte Brabanders konden zijn. Er ontstond zo een autochtoon-Brabants zelfbesef van ultramontaanse snit, dat niet zozeer gedragen werd door de elite maar door de geestelijkheid en het kerkvolk. Er ontstond een exclusief katholieke geschiedschrijving van de hand van geestelijken als Gerlacus van den Elsen (1853-1925) en later Thomas Goossens (1882-1970). Zij beschouwden Brabant als een katholiek reservaat waarin protestanten niet thuis hoorden. Het idealiseren van het 'volkseigene' van Brabant zou rond 1930 uitmonden in de beweging *Brabantia Nostra*.⁶¹

De rol van de Brabantse adel bij de ontwikkeling van een regionale identiteit

Als gevolg van het hiervoor aangeduide eenwordingsproces van Nederland ontwikkelden regionale culturen zich tot subculturen, maar ontstond in de randprovincies ook een toenemend regionaal bewustzijn. De negentiende-eeuwse inwoners van die regio's voelden zich enerzijds meer 'Nederlander', maar anderzijds ook meer 'Zeeuw', 'Fries', 'Drent' en 'Brabander'. In de zuidelijke provincies viel het regionaal bewustzijn samen met de zich ontwikkelende loyaliteit aan de zuil, waardoor dat bewustzijn een sterk confessionele inslag kreeg.⁶²

In verschillende provincies ontstond dus een sterke regionale identiteit. Zoals we hiervoor gezien hebben was de provinciale elite, waaronder de Brabantse adel, die verzameld was in het GKW, betrokken bij het proces van identiteitsvorming. Die betrokkenheid bestond vooral uit het verankeren van de (uitgevonden) regionale geschiedenis in de nationale geschiedenis om zo bij te dragen aan de emancipatie van de eigen regio. Door de bijzondere geschiedenis van de moderne adel in Noord-Brabant ontbrak het deze aan een instrument dat andere provinciale adelsgroepen wel ten dienste stond, namelijk de koppeling van materiële cultuur in de vorm van voorname huizen en de regionale geschiedenis. Het moderne idee van de *lieux de mémoire*, dat bijvoorbeeld in Friesland al opgeld deed, kon in Noord-Brabant geen wortel schieten.⁶³ De Brabantse negentiende-eeuwse adel kon niet bogen op een ononderbroken eeuwenoude geschiedenis in de regio, werd niet gezien als opvolger van middeleeuwse voorgangers en heeft zich, voor zover mij bekend, ook niet als zodanig gepresenteerd. Het ontbrak de Brabantse adel kortom aan historisch zelfbewustzijn en het ontbrak het Brabantse platteland aan monumenten en voorname (adellijke) huizen om hieraan een eigen identiteit af te lezen.⁶⁴ De voorname huizen en landgoederen in handen van de (adellijke) elite vormden in het bewustzijn van de negentiende-eeuwse Brabanders geen plaatsen waar zich Brabantse geschiedenis had afgespeeld. Toen het zelf-

53 BHIC, *GKW*, inv.nr. 1, Handelingen 1837, 25-58, met name 44.

54 BHIC, *GKW*, inv.nr. 2, Handelingen 1848, 45-48.

55 Van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen*.

56 Storm, 'Regionalism in History', 254-257.

57 Van Oudheusden, 'Herinneringscultuur', 162.

58 Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 7.

59 Die wisselwerking tussen het beeld van de Brabantse geschiedenis en de regionale identiteit vindt ook vandaag nog voortdurend plaats. Bijsterveld, 'Het maakbare verleden', 25.

60 Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 6.

61 Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 32, 36; Van Oudheusden, 'Beelden van Brabant', 433-434; Van Oss en Rosendaal, 'Noordbrabants verleden', 32 en 36.

62 Van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid*, 46 en 82. Zie ook Van Oudheusden, 'Beelden van Brabant'; Nissen, 'Confessionele identiteit'.

63 Kuiper, 'Onder notabelen', 161-169.

64 Van Oudheusden, 'Beelden van Brabant', 429.

beeld van de Brabanders een katholieke signatuur kreeg met isolationistische trekken, paste dat vooral bij de nieuwe elites die rond 1900 op het toneel verschenen. De adel, en met name het protestantse en liberaal-katholieke deel ervan, herkende zich niet meer in dat nieuwe beeld en trok zich terug in het meer elitaire bastion van het GKW.

Conclusie

Edelen in het negentiende-eeuwse Noord-Brabant profileerden zich via het lidmaatschap van verschillende 'herengezelschappen' als (deel van) de Bossche casu quo Brabantse elite. Dat lidmaatschap droeg tevens bij aan versterking van de cohesie binnen de Brabantse adel. Verenigingen kregen een meer elitair karakter door de deelname van de adel en vooral de bestuurlijke elite onder de edelen droeg bij aan het vormgeven van het imago ervan. Door deze activiteiten presenteerden edelen zich als Brabanders.

Dat deden ze ook door hun bijdragen aan het ontwikkelen van een beeld van Brabant. Daarmee construeerden zij tevens een eigen (groeps)identiteit en zo lang het door hen gekoesterde beeld doorging voor het beeld waarin de Brabanders zich herkenden, had zowel hun imago als hun zelfbeeld een Brabants karakter. Toen een ander beeld van Brabant de overhand kreeg, stonden zij als constructeurs van de Brabantse identiteit buiten spel. Ze bleven waarschijnlijk wel een Brabants zelfbeeld koesteren, maar hun imago was niet Brabants meer. Ze werden niet langer beschouwd als vaandeldragers van de Brabantse cultuur en identiteit.

Afkortingen

ASC	<i>Archief van de 'Vereniging Sociëteit Casino'</i>
AsZA	<i>Archief van de sociëteit De Zwarte Arend</i>
BHIC	Brabants Historisch Centrum
DJvZ	<i>(Archief) Familie De Jonge van Zwijnsbergen</i>
GKW	Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen
ILVB	Illustre Lieve Vrouwe Broederschap
inv. nr(s).	inventarisnummer(s)
RNBr	<i>Ridderschap van Noord-Brabant</i>
SAH	Stadsarchief 's-Hertogenbosch
VdMdlC	<i>(Archief) Familie Van de Mortel-De la Court</i>

Archivalia

Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC), 's-Hertogenbosch

216 *Provinciaal Genootschap Kunsten & Wetenschappen, 1836-2006 (GKW)*

- Inv.nr. 1 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1837-1845
- Inv.nr. 2 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1846-1852
- Inv.nr. 3 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1851-1855
- Inv.nr. 4 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1856-1860
- Inv.nr. 5 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1861-1865
- Inv.nr. 6 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1866-1870
- Inv.nr. 7 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1871-1875
- Inv.nr. 9 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1881-1884
- Inv.nr. 10 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1885-1893
- Inv.nr. 11 Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1893-1909
- Inv.nr. 51 Staten van leden, 1836-1881
- Inv.nr. 52 Staten van leden, 1881-1949

305 *Familie Van de Mortel-De la Court, 1384-1978 (VdMdlC)*

- Inv.nr. 396 Gedicht bij 50-jarig bestaan gezelschap 'Amicitia' in 's-Hertogenbosch en jubileum van onder andere Paulus E.A. de la Court als oudste lid van dit gezelschap, 1839

319 *Familie De Jonge van Zwijnsbergen, 1760-1960 (DJvZ)*

- Inv.nr. 196 Menukaarten van Marinus B.W. de Jonge van Zwijnsbergen, circa 1860-1916
- 1232 *Illustre lieve vrouwe broederschap in 's-Hertogenbosch, (1291) 1318-2005 (ILVB)*
- Inv.nr. 226 Persoonsdossiers overleden/uitgetreden leden, 1856-1891
- Inv.nr. 250 Lijsten van leden in de periode 1318-1993

1304 *Ridderschap van Noord-Brabant, 1814-1989 (RNBr)*

- inv.nr. 18 Album met foto's leden Ridderschap, negentiende eeuw

Stadsarchief 's-Hertogenbosch (SAH), 's-Hertogenbosch

171 *Archief van de sociëteit De Zwarte Arend, 1893-1949 (AsZA)*

Inv.nr. 1 Notulen van de Commissarissen en Algemene Vergaderingen, 28 september 1861-25 april 1894, 2 delen in 1 band

Inv.nr. 2 Notulen van de Commissarissen en Algemene Vergaderingen, 11 mei 1894-22 mei 1907, 1 deel

Inv.nr. 7 Reglementen, 1856; 1867; 1876; 1887; 1906; 1916; 1926; 1938; 1945, 14 deeltjes

Inv.nr. 12 Ledenboek, 1889-1896, 1 deel

Inv.nrs. 24-102 Rekeningen 1838/39 tot en met 1918/19

482 *Archief van de 'Vereniging Sociëteit Casino' te 's-Hertogenbosch, 1828-1986 ASC)*

Notulen van algemene ledenvergaderingen, 1828-1853

Inv.nr. 6 Notulen van bestuurs- en algemene ledenvergaderingen, 03.11.1856-10.05.1895

Inv.nr. 7 Notulen van bestuurs- en algemene ledenvergaderingen, 16.11.1914-21.02.1935

Inv.nr. 52 Reglementen met concepten, 1839-1968, 1 omslag

Literatuur en gedrukte bronnen

- Bijsterveld, A.-J., 'Het maakbare verleden. Regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw' in: A.-J. Bijsterveld, *Maakbaar erfgoed, Perspectieven op regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant* (Tilburg 2009) 17-51.
- Dijk, G.C.M. van, *De Bossche Optimaten. Geschiedenis van de Illustre Lieve Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch, 1318-1973* (Tilburg 1973).
- Douma, K., *De adel in Noord-Brabant, 1814-1918. Groepsvorming, adellijke levensstijl en regionale identiteit* (Hilversum 2015).
- Duijvendak, M.G.J., *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in Oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)* ('s-Hertogenbosch 1990).
- Ginkel, R. van, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland. Nederlandse cultuur in Europese context; monografieën en studies*, 13 IJkpunt 1950 (Den Haag 1999).
- Haan-Burghoorn, J. de, 'Never the twain shall meet? Over de onevenredige verdeling van ambten tussen katholieken en protestanten in Noord-Brabant aan het begin van de negentiende eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 31 (2014), 133-155.
- Knippenberg, H., en B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).
- Kuiper, Y., 'Onder notabelen. Buitenplaatscultuur in Friesland in de korte negentiende eeuw' in: R. van der Laarse en Y. Kuiper (red.), *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw*. Adelsgeschiedenis 3 (Hilversum 2005) 149-174.
- Luyckx, J., *Theater in drie eeuwen. Geschiedenis van de Vereniging Sociëteit Casino 's-Hertogenbosch 1828-2003* (Den Bosch 2003).
- Martini van Geffen, H.B., *De juris decimandi in Brabantia Septentrionali origine et fatis ad annum usque 1648* (Utrecht 1849).
- Meijs, A.P.J., *150 jaar sociëteit Philharmonie, 1840-1990* (Tilburg 1990).
- Miert, J. van, "'Van alle Staats- en openbare zorgen ontheven': J.B. van Son als ijveraar voor kerk en katholicisme", *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 7 (1990) 48-83.
- Montijn, I., *Leven op stand, 1890-1940* (Amsterdam 1998).
- Naamlijst der leden van de Sociëteit Casino te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch [1890]).
- Nederland's Adelsboek* ('s-Gravenhage 1903 ...).
- Nissen, P.J.A., 'Confessionele identiteit en regionale eigenheid. De pastorale instrumentalisering van regionale tradities in de vormgeving van de religieuze beleving' in: C. van der Borgt (red.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996) 155-172.
- Oudheusden, J.L.G. van, 'Beelden van Brabant' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant deel I Traditie en modernisering, 1795-1890* (Amsterdam/Meppel 1996) 429-434.
- Oudheusden, J. van, 'Herinneringscultuur in enkele Noord-Brabantse steden in de negentiende en twintigste eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 29 (2012) 159-177.
- Oss, J. van, *Eene Vereeniging van Vrienden. Gedenkboek van de Bossche sociëteiten Amicitia en De Zwarte Arend, 1789-1989* ('s-Hertogenbosch [1989]).
- Oss, J.D.J. van, en J.G.M.M. Rosendaal, 'Noordbrabants verleden als nationaal erfgoed: geschiedbeoefening en beeldvorming in het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 1837-1886', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 7 (1990) 9-47.
- Reglement voor de sociëteit De Harmonie te Helmond* (Helmond 1867).
- Sande, A.W.F.M. van de, 'Vrijmetselaarsloges in Noord-Brabant, ca. 1770-1840. Een proeve van sociabiliteitsonderzoek', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 5 (1988) 121-152.
- Sasse van Ysselt, A.F.O. van, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch, alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroegere eeuwen: aantekeningen uit de Bossche schepenprotocollen, loopende van 1500-1810* (3 dln.; 's-Hertogenbosch 1910-1913).
- Sasse van Ysselt, A.F.O. van, *Gedenkschrift van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, opgericht te 's-Hertogenbosch 8 Maart 1837, ter gelegenheid van zijn honderd jarig bestaan* (Bergen op Zoom 1937).
- Spoorenberg, J., 'De Eindhovense sociëteit Harmonie', *De Negentiende Eeuw* 21 (1997) 144-149.
- Storm, E., 'Regionalism in History, 1890-1945: The Cultural Approach', *European History Quarterly* 33 (2003) 251-267.
- Vries, B. de, *Electoraat en elite. Sociale structuur en sociale mobiliteit in Amsterdam, 1850-1895* (Amsterdam 1986).

Websites

- Douma, Klaasje, *De adel in Noord-Brabant*, bijlagen op www.verloren.nl/downloads (website van Uitgeverij Verloren in Hilversum).
- www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php (website van het International Institute of Social History).